

BOGBINDSUNDERSØGELSER
I DET KGL. BIBLIOTEKS SAMLINGER
II: DANSKE BIND OG BOGBINDERE CA. 1710-1740

AF

INGRID ILSØE

Første del om bind og bogbindere ca. 1650-1710 er publiceret i foregående årgang (bd. 34), og der stiles på længere sigt mod at føre undersøgelserne frem til ca. 1800. De kronologiske afgrænsninger er kun omtrentlige, og her skal indledningsvis gribes lidt tilbage i tiden med en omtale af de såkaldte *Walterbind*, dvs. bind der har tilhørt hofembedsmanden Frederik Walter (1649-1718), hvem man har betegnet som en af Danmarks første bibliofiler.

Walter foretog flere udenlandsrejser og var højtageret overhofmester ved Frederik IVs hof, men levemand uden styr på økonomien. Skiftet ved hans død indeholder et væld af gældsbeviser og ubetalte regninger og viser en ynkelig armod, så hans ejendele måtte sælges på auktion. Dog fandt skiftekommissærerne det tilrådeligt at tilbageholde en del af hans linned – „for ikke at tortere dend S[a]l[ige] herres honneur“! Desværre rummer skiftet ingen bogbinderregninger, og sådanne forekommer heller ikke mellem bilagene til skiftet efter hans enke 1723, hvor der til gengæld findes en lille bogfortegnelse, der formentlig supplerer katalogen over Walters ca. 1.000 bøger, der solgtes ved auktion 1719.¹ Walterbindene er af udsøgt kvalitet. I auktionskatalogen meddeles, „at de fleste bøger er indbundne i Saffians-bind og forgyldte paa bladene“, og da saffiansbind er det samme som maroquinbind (bind af gedeskind), stemmer det hermed, at de fleste bevarede Walterbind er i rødt (en sjælden gang brungult eller sort) maroquin og med forgyldt snit. Den forgyldte udsmykning af bindsi-

¹ Skifteakterne i Landsarkivet for Sjælland, Hofretten 19.12. 1718 (Fr. Walter) og 10. 12. 1723 (enkefru Walter). Bernhard Olsen har refereret førstnævnte og gengivet enkelte regninger fra boet i *Nytaarsgave* udg. af Foreningen „Fremtiden“ ved P.V. Grove, Ny række III, 1884, s. 108-11.

derne er meget enkel bestående af to tredobbelte linierammer med hjørneornamenter imellem og midt på bindet en lille bevinget Amor, der i højre hånd holder et knippe af lynstråler og med venstre støtter sig til et skjold, hvori der ses et ansigt.²

Bindene må være danske og har en pendant i de såkaldte *Gyldenløvebind*, maroquinbind i samme udførelse, men i stedet for Amorfiguren forsynet med en liggende løve med krone på hovedet og en kugle mellem poterne. Et „G“ skrevet på titelbladet i nogle eksemplarer er begrundelsen for den rimelige formodning, at løven er ejermærke for en af de uægte prinser, der fik grevetitel og navn af Gyldenløve. F.eks. Christian G. (1674-1703) eller Ulrik Christian G. (1678-1719), og vel snarest førstnævnte, der havde netop Walter som hofmester på sin udenlandsrejse 1688-90. Stilen kendes fra Frankrig, hvor det ved Ludvig XIVs hof i slutningen af 1600-tallet blev mode at iklæde bøger et lignende enkelt, men elegant udstyr, hvor det farvede skind kommer til sin ret. Ifølge danske bogbindsautoriteter er Walter- (og Gyldenløve-)bindene „en virkelig korrekt Efterligning af et fransk Forbillede ... Dekorationen paa disse Bind ... er en tro Kopi af nogle franske bind tilskrevet Bogbinderen Augustin du Seuil eller Duseuil“.³

Nogle royale bind ca. 1710-1740

Fra Frederik IVs regeringstid finder man ikke i Det kgl. Bibliotek nogen biblioteksbind i stil med de tidlige Frederik III-bind og Christian V-bind, hvor kongens monogram står øverst på ryggen. Regninger for indbinding af bøger til Det kgl. Bibliotek kendes heller ikke fra denne periode.

Det betyder naturligvis ikke, at biblioteket var uden tilvækst. Under den Store Nordiske Krig tilfaldt det betydelige hertugbibliotek i Gottorp 1713 Frederik IV som krigsbytte, men blev iøvrigt først indlemmet i Det kgl. Bibliotek under de følgende konger. 1721 blev den

² Afbildninger f.eks. i *Kunsthåndværkerne gamle Bogbind indtil 1850*, udg. af Emil Hannover, Kbh. 1907, s. 153 nr. 133, og Lauritz Nielsen: *Danske Privatbiblioteker gennem Tiderne I*, Kbh. 1946, s. 213; smst. s. 210-12 om Walters bibliotek, hvorfra flest bøger er bevaret i KB.

³ Carl Elberling: *Breve fra en bogelsker*. Ny forøget udgave Kbh. 1985, s. 191; afbildning af Gyldenløvebind i Sofus Larsen og Anker Kyster: *Danish Eighteenth Century Bindings 1730-1780*, Kbh. 1930, pl. V, fig. 2; H.O. Bøggild-Andersen og Edward C.J. Wolf: *Bogbindets Historie*, Kbh. 1945, 124f.

juridiske professor Christian Reitzers store bibliotek på ca. 17.000 bøger købt, hvorfra dubletterne blev solgt på auktion eller overdraget til Universitetsbiblioteket efter branden 1728. Reitzer havde ikke forsynet sine bøger med ejermærke, og indgik der med hans bibliotek bemærkelsesværdige bind, lader forholdet sig næppe efterspore. Da dronning Louise døde 1721, arvede kongen omkring 500 bøger fra hendes bibliotek, mest opbyggelig litteratur, men om dets tilblivelse ved vi kun lidt. En næppe ubetydelig del har hun antagelig medtaget fra Mecklenburg, mens andre bøger er indkommet som gave med eller uden dedikation til dronningen.⁴ Om nogle bind fra denne bog-samling mere nedenfor.

Udover disse samlingserhvervelser forekommer der som i forrige periode kongelige håndeksemplarer så som bibler, salmebøger, almanakker etc., ligesåvel som gavestrømmen til kongen og den øvrige kongefamilie fortsatte. Bind af fløjl, atlask eller silke ansås stadig for passende materialer til kongelig brug, med eller uden dekoration på bindsiderne, og her skal nævnes nogle eksempler svarende til de tidligere omtalte fløjlsbind om Frederik IVs salvingsakt og Lex Regia fra 1700-tallets første årti.⁵

Det mest imponerende stofbind er et mæcenatseksemplar af Jens Bircherods udgave af Ivar Hertzholms *Breviarium equestre* (1704). Den store foliant er dediceret til Frederik IV og indbundet i et bind af lyst blågrønt fløjl, på hvis for- og bagside er anbragt Frederik IVs spejlmogram i stor størrelse omgivet af henholdsvis Dannebrogordenens og Elefantordenens kæder, broderet dels med rød og blå tråd og dels med guldtråd, og indlagt med perler. Forsatspapiret er klistermarmor i blå, røde, grønne og gule farver, og bindet har selvfølgelig, som sig hør og bør, guldsnit (se fig. 1).

Et eksemplar af Peder Høyelses oversættelse til latin af Christian Vs Danske Lov, *Regis Christiani V leges Danicæ* (1710), er ligeledes dediceret til Frederik IV og indbundet i et bind af mørkerødt fløjl. Midt på siderne er med guldtråd og perler broderet et kronet Christian V-mogram i to rammer, den yderste med tre blade i hvert hjørne. Monogrammet skal her signalere, at Christian V var lovens giver, medens et kobberstik inde i bogen viser Frederik IV som lovens vogter, hvad der understreges af et digt under stikket, som Peder Høyelse også er

⁴ Om Dronning Louises bibliotek se *Fund og Forskning* (herefter forkortet *F & F*) XXII, 1975-76, s. 107-120, jvf. bd. 34, 1995, s. 124.

⁵ *F & F* 34, 1995, s. 133f og 136.

mester for. Således fik hver konge sit. Mere ejendommeligt er det, at et eksemplar af den populære geografiske håndbog *Det Danske Pillegrim* (1707) af Henrich Ovesen Pflug, skønt den er dediceret til Frederik IV, har et kronet Christian V-monogram stemplet på bindsiderne, der er betrukket med rød silke og har forsatspapir med et forgyldt mønster, såkaldt tyrkisk papir. Pflug havde samme år fået privilegium på bogen af Frederik IV og har kvitteret med dette gaveeksemplar. Men hvorfor er bindet forsynet med et Christian V-monogram? Man fristes til at gætte på, at bogbinderen ikke havde fået anskaffet et stempel med Frederik IV-monogram og så tyede til et stempel fra salig Christian Vs tid.

Fra dronning Louise stammer et eksemplar af H.G. Masius' *Heilige Passions-Gedancken* i sort fløjl 'mit gestichten güld. Crohnen', dvs. overbroderet med kroner i guldbroderi. Bogen, der udkom 1700, har en trykt dedikation til dronning Louise og er sikkert et gaveeksemplar. I følge katalogen over hendes bogsamling har hun også haft et eksemplar af Poul Vindings mindetale over Conrad Reventlow, Anne Sophie Reventlows fader, indbundet i en bind af rødt fløjl 'mit Gold brodiret', dvs. med Conrad Reventlows spejlmonogram broderet med guldtråd. Mindetalen, der er trykt 1714, findes i samme indbinding i Det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket, det sidste forsynet med et exlibris med teksten 'Donum Regiæ Celsitudinis Principis Charlottæ Amaliæ'. Da prinsessen ikke arvede sin mors eksemplar, taler sandsynligheden for, at Det kgl. Biblioteks eksemplar har været kongens eller dronningens.⁶

En lykønsningtale holdt af Nicolai Reiersen på universitetet i Leipzig i anledning Christian VIs kroning, trykt u. å. i folioformat, er indbundet i et bind af rødt fløjl med Christian VI-monogram broderet i guldtråd og med perler på siderne. Det har sikkert været et gaveeksemplar til kongen.⁷ Og det samme gælder utvivlsomt et håndskrift af

⁶ Jvf. *F & F XXII*, 1975-76, s. 110ff. Bindet i Universitetsbiblioteket er afbildet i *Historiske og moderne Bogbind udstillede af Universitetsbibliotheket i Forening med Bogbinderslauget og Teknologisk Institut*, 1924, s. 33.

⁷ Ligeledes med Chr VIs monogram forekommer i rød atlask GKS 967 fol., i rød silke Uldall 417 4° og i blå silke Kall. 382 4° og NKS 776b 4°.

På modstående side: Fig. 1. Ivar Hertzholm: *Breviarium equestre*. Kbh. 1704. Fol. Bind i fløjl dekoreret med broderi og indlagte perler.

Diderik de Thurah om skibsbyggeri med tegninger, tilegnet Christian VI 1739. Det er indbundet i et bind af blå taft, kantet med broderi i sølv, men uden kongemonogram.⁸

Som curiosum kan nævnes, at Frederik IVs datter, prinsesse Charlotte Amalie (1706-82) har ejet et eksemplar af *Güldnes Schatz-Kästlein* (Halle 1728), en samling bibelvers på løse kort i en kassette, der er betrukket med rødt fløj, hvorpå hendes monogram er broderet med guldtråd. I sort fløj er indbundet en håndskrevet ligprædiken af Thomas Wegner over prinsesse Sophie Hedevig, datter af Christian V og død 1735. Ligprædikenen blev renskrevet og indbundet i flere eksemplarer, og tre af disse er bevaret i usædvanlig fin stand i Håndskriftsamlingen med prinsessens monogram af sølvtråd og stene monteret på bindet.⁹

Går vi derpå over til bøger indbundet i skind, kan monogrammer i forskellig udformning ligeledes bruges som ledetråd til bindenes datering.¹⁰ Et Frederik IV-spejlmonogram, som er ret ubehjælpsomt tegnet med to F'er ryg mod ryg, forekommer på nogle bind fra Frederik IVs første regeringstid, nemlig G.E. de Frankenau: *Sacra Themidis Hispanae arcana* (Hannover 1703), der har trykt dedikation til Frederik IV, og et håndskrift af Knud Wildekilde: *Prøvesteen*, hvis bind er dateret 1710.¹¹ I Universitetsbibliotekets samling er et hyldestdigt til Frederik IV forfattet af Christian Muus, *Gothers og Wenders Ære-Minde* (1709), indbundet i mørkebrunt skind dekoreret med det samme forgyldte kronede monogram, et par gulddinier langs sidernes kant og med et lille blomsterornament i hvert hjørne.¹²

Mere spændende er nogle eksemplarer, hvor kongens monogram på bindet er kombineret med en rigere udsmykning, f.eks. *Rituale Ecclesiarum Daniae et Norvegiae*. Latiné reddatum per Petrum Terpager (1706). Bogen har trykt dedikation til Christian V og Frederik IV og er sikkert et mæcenatseksemplar. Dekorationens lay-out er den samme som kendes fra flere andre bogbind f.eks. det bind, der er vist som fig. 10 i *F & F* 34, s. 121, men til forskel fra dette er Terpager-bindet i oktavformat, og dekorationen virker noget overlæsset på grund af kon-

⁸ GkS 1844 4°.

⁹ GkS 942 fol., GkS 943 fol. og Thott 880 fol., hvortil kommer et eksemplar i sort fløj uden broderi i Thott 879 fol.

¹⁰ Jvf. *F & F* 34, 1995, s. 118f.

¹¹ Thott 699 fol.

¹² KBs eksemplar af samme bog er mærkeligt nok heftet.

gemonogrammets størrelse og nogle uforholdmæssigt store hjørneornamenter, i inderste felt med vuggegænger, i yderste felt bestående af franske liljer (se fig. 2).

Mere elegant forekommer bindedekorationen på et oktavbind af rødt maroquin om Johan Hübners *To gange To og Halvtredsindstive Udvalde Bibliske Historier* (1728), der er dediceret til Frederik IV og dronning Anna Sophie af oversætteren Christian Lihme. Her er både kongemonogrammet og rammens ornament på hjørner og sider sat i et mere rimeligt forhold til bogens format (se fig. 3). En lignende lay-out, men uden monogram, har et kvartbind af kalveskind om Laurids Thuras *Adskillige Poetiske Sager* (1721) med trykt dedikation til Frederik IV fra forfatteren og på to indsatte blade håndskrevne dedikationer fra forfatteren til prinsesse Charlotte Amalie og kronprins Christian [VI]. Bogen har tilhørt prinsessen, og bladet med dedikationen til kronprinsen er senere indsat fra et andet eksemplar.¹³ Bindet har en forgyldt rammeudsmykning bestående af en bort omkring midterfeltet med småblomster og blade og store kroner som hjørneornamenter. Midt på bortens sider og øverst og nederst er et trekantet ornament, og langs kanten findes en bred bort af kroner (se fig. 4). I lignende stil, men med midterfeltet omgivet af to linier i stedet for borter, er et eksemplar i oktav i Universitetsbiblioteket af *Lex Regia*, trykt 1722 (uden midterdekoration) og fra ca. samme år bindet om et håndskrift i Rostgaard 2 8vo.¹⁴

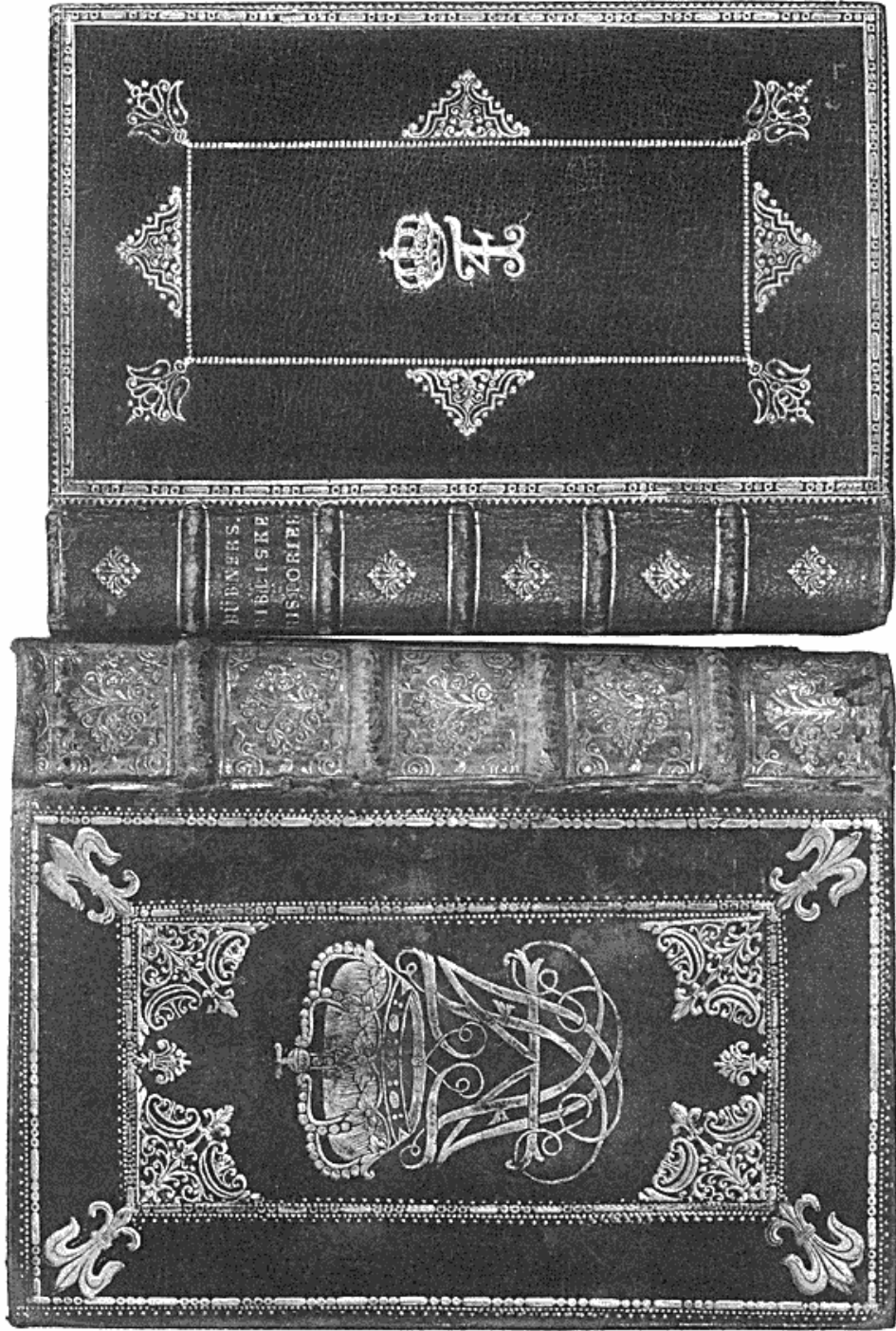
Helt for sig selv står et eksemplar af Franc. Jul. Lützens' *Collegium biblicum* (1715), en stor kvart indbundet i brunt marmorert kalveskind med et stort forgyldt kronet Frederik IV-spejlmonogram midt på for- og bagside i en forgyldt rammeudsmykning med to rammer. Den indre ramme består af en bort af stiliserede blomster og muslingeskaller med et ornament i hver hjørne indenfor rammen, den ydre ramme af to linier og et ornament i form af en krone på ydersiden af hvert hjørne. Rammerne er forbundet med prikkede skrålinier af guldræk i hjørnerne, yderst langs kanten er trukket en enkelt gulddlinie.¹⁵ Der vil senere blive lejlighed til at pege på den mulige bogbinder.

Fra nogenlunde samme tid forekommer en udsmykning med to

¹³ KBs arkiv E 61, Katalog over Charlotte Amalies bogsamling nr. 1956. Ved titlen er noteret, at den skal indgå i KB.

¹⁴ Afbildet af Sofus Larsen i *Skønvirke X*, 1924, s. 120 fig. 21 og 125 fig. 52.

¹⁵ Afbildet i farver i Harald Ilsøe: *På Papir, Pergament og Palmeblade ... Skatte i Det kongelige Bibliotek*, Kbh. 1993, s. 66.

forneden sammenbundne palmegrene under et kongeligt monogram på et par bind, der har tilhørt kongefamiliens to kvindelige bogsamlere, henholdsvis Frederik IVs søster Sophie Hedevig og hans datter Charlotte Amalie. Palmegrenemotivet er interessant ved muligvis at være udformet efter en topografisk vignet, der anvendtes af den kongelige og universitetets bogtrykker i forbindelse med universitetets våben (se fig. 5). Sophie Hedevig-bindet findes om et eksemplar af H.G. Masius' *Heilsahmer Unterricht* udgivet af Joh. Trellund 1716, en oktav indbundet i brunt kalveskind. Midt på bindets for- og bagside er der et forgyldt kronet 'SH' i palmegrene omkranset af to cirkler i en ramme, der i hvert hjørne indadtil har en krone i en kvartcirkel. Fladen indenfor rammen mellem kronerne er udfyldt med stjerner. På rammens sider og hjørnerne udadtil er der små ornamenter, langs kanten en bort bestående af flere linier. Alle ryggens 5 felter har en krone som midtornament, desuden har bogen guldsnit og marmoret forsatspapir (se fig. 6). Nøjagtig samme dekoration findes på prinsesse Charlotte Amalies eksemplar i kalveskind af Joh. Trellunds *Schrift-mässige Wiederlegung der so genannten Bekentnis Hrn. Otto Lorentzen Strandigers* (Kbh. 1716), blot er der naturligvis i stedet for 'SH' placeret et kronet 'CA' på midten. I stil hermed er et håndskrift fra ca. 1733 indbundet i rødt maroquin med elegant komponeret ornamentik og Christian VI's monogram i forgyldning på bindet, men her er kommet to vingede amoriner til, som støtter kronen over monogrammet.¹⁶

Pragtbindet inden for denne dekorationstil er dog et rødt maroquinbind om et eksemplar af Joh. Lassenius' *Himmlischer Morgen-Thau*, (Kbh. 1730). Bogen er uden kongeligt monogram og uden dedikation til noget medlem af kongefamilien, og heller ikke indgår der kroner i dekorationen, men eksemplaret har formentlig tilhørt prinsesse Charlotte Amalie.¹⁷ Midt på for- og bagside er en stor dekoration sammensat af små ornamenter af blomster og grene. I midten er pla-

¹⁶ GKS 3532 8°; afbildet i farver i Harald Ilsøe (note 15) s. 84.

¹⁷ KBs arkiv E 61, Katalog over Charlotte Amalies bogsamling nr. 366. Ved titlen er noteret, at den skal indgå i KB.

På modstående side fra ventre til højre: Fig. 2-3. *Rituale Ecclesiarum Daniæ et Norvegiæ*. Kbh. 1706. 8vo. Brunt kalveskindsbinding med forgyldt dekoration. – Fig. 3. Johan Hübner: *Tø gange To og Halvtredsindtve Udvalde Bibliske Historier*. Kbh. 1728. 8vo. Rødt maroquinbinding med forgyldt dekoration.

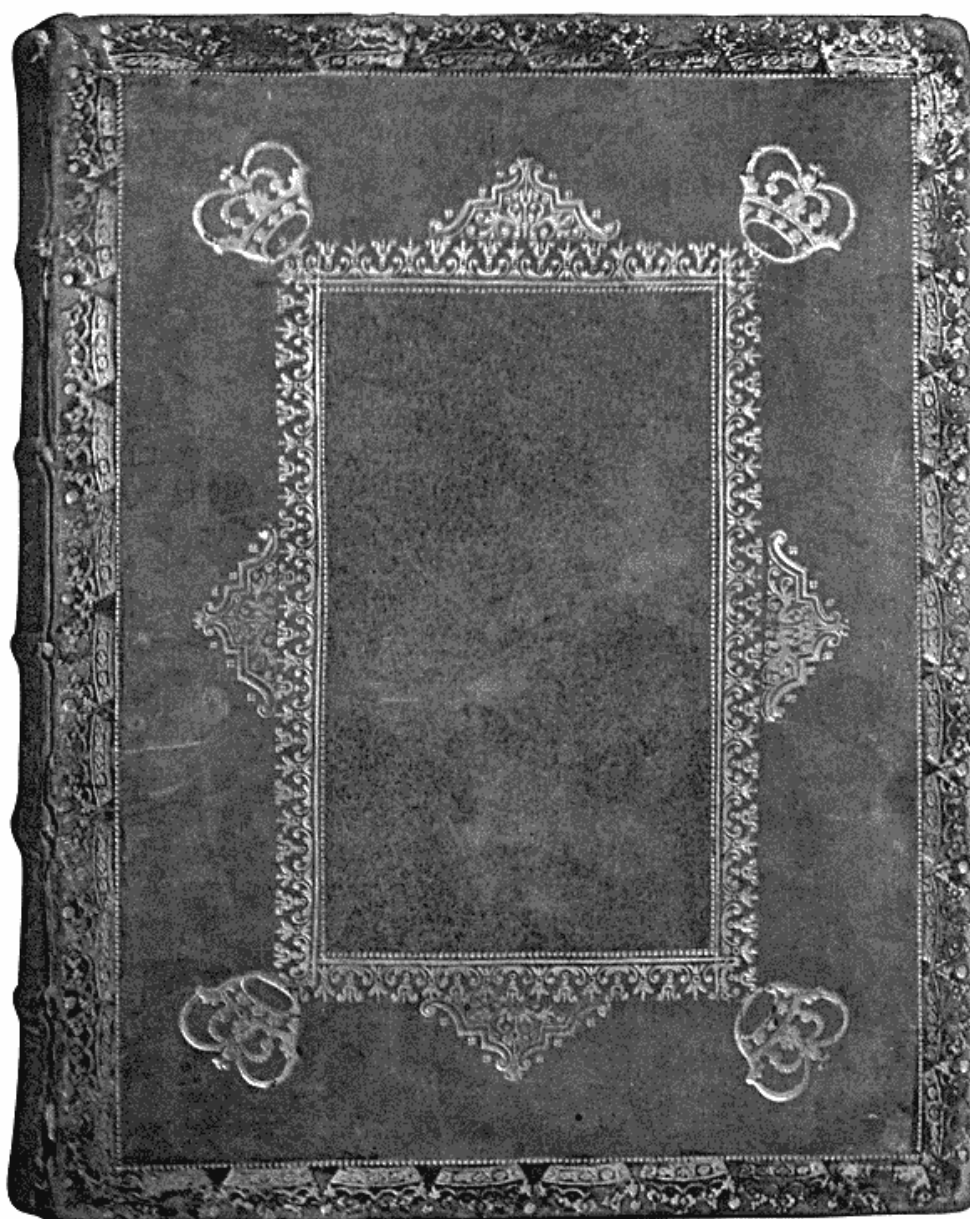

Fig. 4. Laurids Thura: *Adskillige Poetiske Sager*. Kbh. 1721. 4to. Brunt kalveskindsbind med forgyldt dekoration.

Ad diem XXIII. Martii Ann. MDCCXVI.

HAVNIÆ, Ex Typographéo Reg. Maj. & Universit.

Fig. 5. Træsnittet med de sammenbundne palmegrene under universitetets våben optræder lejlighedsvis på disputatser o. lign. trykt i det kongelige og universitetets bogtrykkeri ca. 1715-60. Fra Joh. Steenbuch: *Christum Veteris in Novo Foederis Interpretem*, disputats trykt 1716.

ceret et ornament i form af et brændende hjerte med navnet 'Jesus' og et kors. I stedet for cirkler løber 2 bånd med flere buer og knæk rundt om midterdekorationen. I fladen mellem båndene er der stjerner, og i hjørnerne ikke kroner, men små blomster og grene. Langs kanten findes en bort bestående af små stiliserede blomster med blade (se fig. 7). To af ornamenterne på dette bind genfindes på endnu et par bøger. Et mæcenatseksemplar af Frederik Rostgaards *Dansk Oversættelse af Fire og Tredive Udvalde Tydske Psalmer; Med et lidet Anhang af Fem Danske Psalmer* (1738) med en håndskreven dedikation til kongen på latin er indbundet i rødt maroquin med Christian VI's forgyldte kronede spejlmonogram midt på for- og bagside i en rektangulær ramme af to linier, hvoraf den ene består af små prikker. Langs rammens yderside er en bort sammensat af små blomster på stilk med blade. I hvert hjørne er indadtil et ornament i form af et agern, det samme som findes inden for halvcirklerne på Lassenius-bindet, og udadtil et brændende hjerte med navnet 'Jesus' og et kors, som også findes i midterdekorationen på Lassenius-bindet. Langs kanten er trukket en linie og en række små ornament i guld. Af ryggens 6 felter har andet felt titel, og i de øvrige findes et rhombeformet ornament omgivet af

Fig. 6. H.G. Masius: *Heilsahmer Unterricht*. Kbh. 1716. 8vo. Brunt skindbind med forgyldt dekoration.

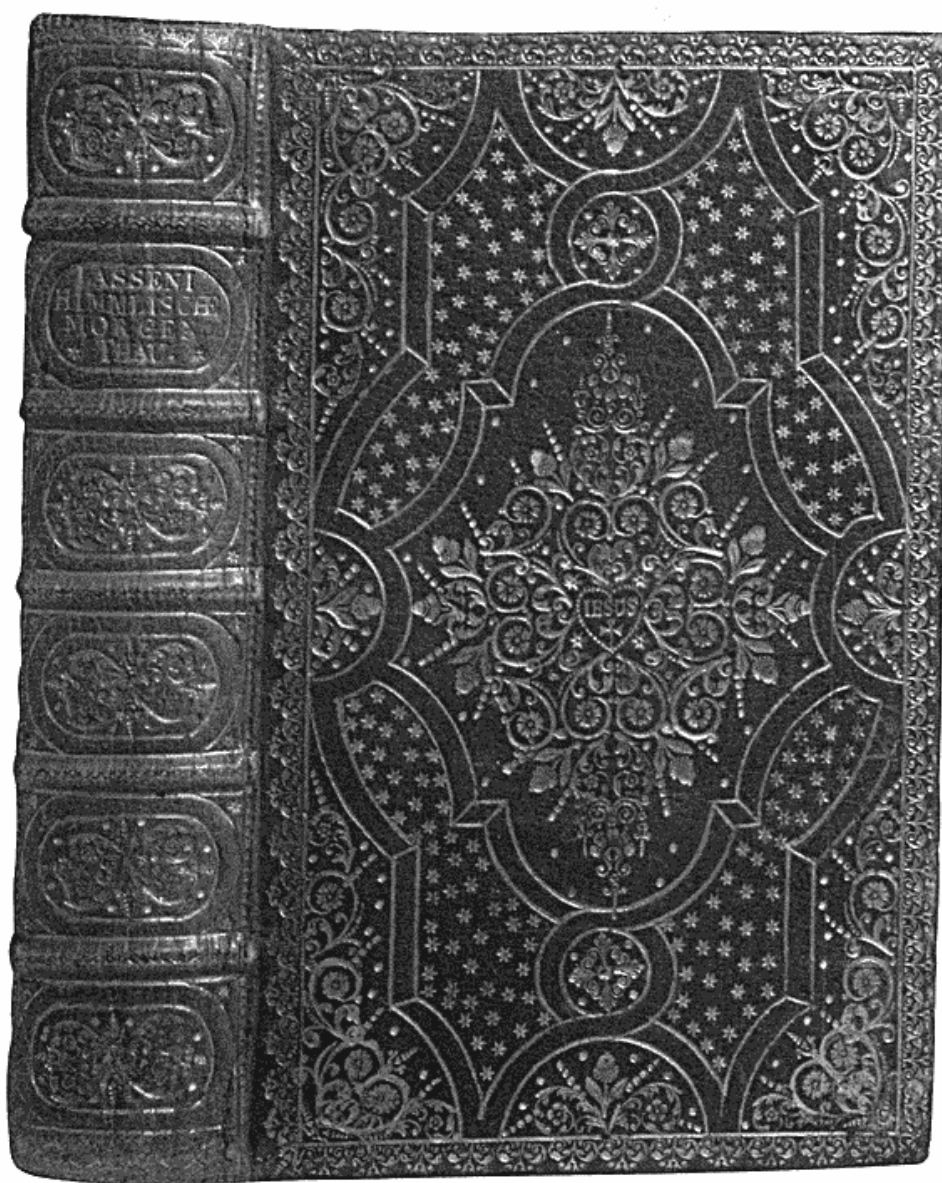

Fig. 7. Johannes Lassenius: *Himmlischer Morgen-Thau*. Kbh. 1730. 8vo. Rigt udsmykket rødt maroquinbind.

hjørneornamenter (se fig. 8). De samme to hjørneornamenter findes også på et rødt maroquinbind med næsten identisk dekoration om Christenze Herman-Datter Friis: *Sjælens rette Liggendefæ* (1736). Men i stedet for et kongemonogram har dette bind midt på for- og bagside en lille oval løvkrans, og borten på rammens yderside er anderledes. Bogen har trykt dedikation til Dronning Sophie Magdalene og kan enten have tilhørt dronningen eller snarere prinsesse Charlotte Amalie, fra hvis bibliotek et eksemplar er indgået i Det kgl. Bibliotek (se fig. 9).¹⁸

Til slut en gruppe på tre bind, som med anvendelse af de pågældende forfatternavne her vil blive kaldt Lind-Tulle-bindene. 'Borger og Handelsmand udi Kiøbenhavn' Oluf Nielsen Lind har 1732 tilegnet sit håndskrevne *Korte Udtog af den Danske Historie fra Verdens Skabelse indtil kong Christian IV til Christian VI*.¹⁹ Håndskriftet er i kvart og indbundet i smukt rødt maroquin dekoreret på for- og bagside med Christian VIs forgyldte kronede spejlmonogram i en ramme, der består af en guldlinie med små ornamenters langs ydersiden. Borten er identisk med borten langs kanten på det ovennævnte Lassenius-bind (jvf. fig. 7). I hvert hjørne findes på indersiden en sammensat dekoration af blade og blomster og på ydersiden et ornament forlænget med en punkteret linie, der i hjørnerne ender i en lille krone og således forbinder hvert hjørne dels med endnu en ramme bestående af en punkteret linie, dels med borten langs bindets kant. Af ryggens seks felter har andet felt titel, mens de øvrige er dekoreret med et rhombeformet midterornament bestående af stiliserede blomster omgivet af hjørneornamenter. Snittet er dekoreret i guld og farver.²⁰ To år efter dedicerede Oluf Nielsen Lind sit næste arbejde *En kort Beskrivelse over De bekendte Monarchier, Kongeriger [etc.] udi Verden i fire Parter* til kronprins Frederik (V).²¹ Også dette kvarthåndskrift er indbundet i rødt maroquin med en lignende dekoration. Dog udgøres midterdekorationen af en krone uden monogram, i borten op mod den yderste prydlinie indgår der kroner, og midterornamentet i rygfelterne er anderledes (se fig. 10). Samme rygornament findes på Hans Tullers *Bibel-Lys*, (se fig. 11), trykt i kvart 1740 og med en indledende dedi-

¹⁸ KBs arkiv E 61, Katalog over Charlotte Amalies bogsamling nr. 570. Ved titlen er noteret, 'in Duplo'.

¹⁹ GkS 2454 4°.

²⁰ Snittet afbildet i farver i Harald Ilsøe (note 15) s. 84.

²¹ GkS 2076 4°.

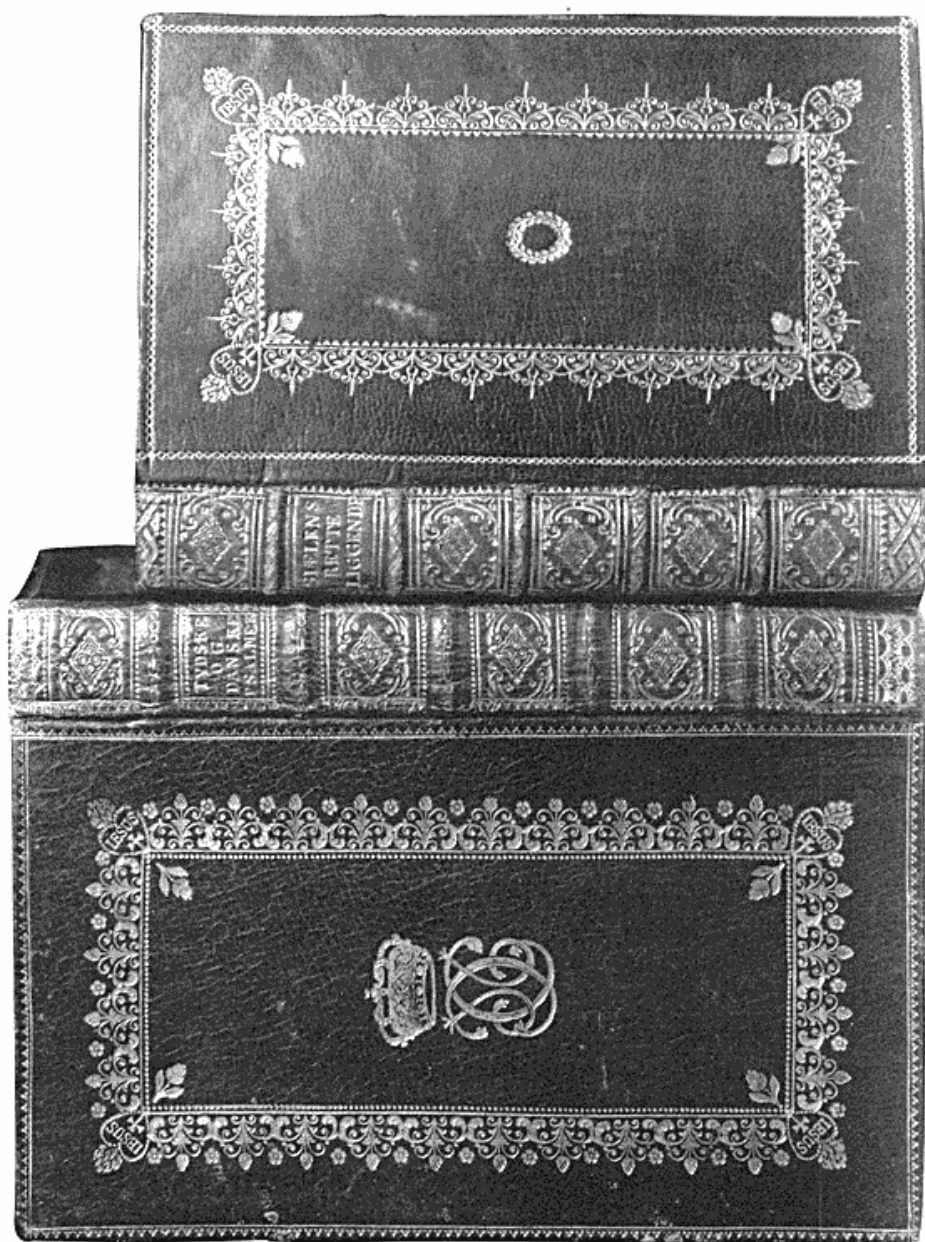

Fig. 8. Frederik Rostgaard: *Dansk Oversættelse af Fire og Tredive Udvalde tydske Psalmer*. Kbh. 1738. 8vo. Rødt maroquinbind med forgyldt dekoration. – Fig. 9. Christentze Herman-Datter Friis: *Sjælens rette Liggendese*. Kbh. 1736. 8vo. Rødt maroquinbind med forgyldt dekoration.

Fig. 10. Oluf Nielsen Lind: *En kort Beskrivelse over De bekendte Monarchier, Kongeriger [etc.] udi Verdens fire Parter.* 1734. 4to. Rigt udsmykket maroquinbind.

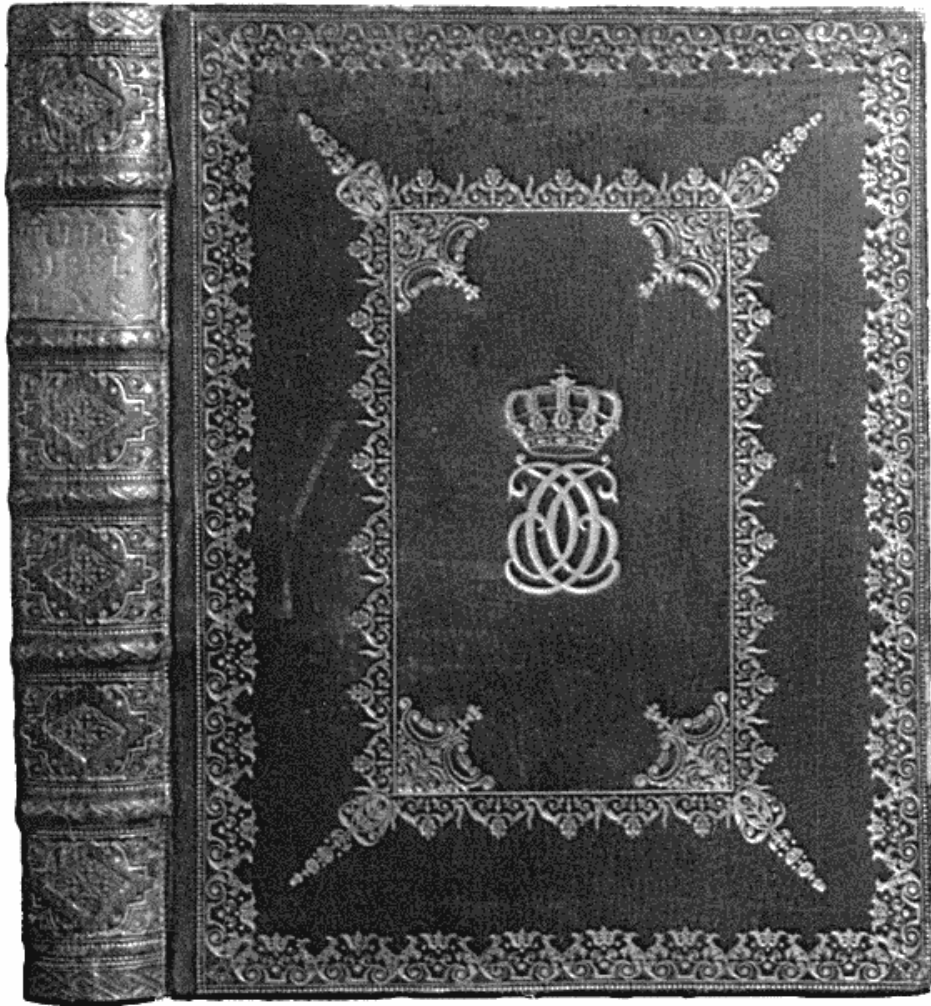

Fig. 11. Hans Larssøn Tulle: *Bibel-Lys*. Kbh. 1740. 4to. Rødt maroquinbind med forgyldt dekoration.

kation til Christian VI og hans dronning. Udsmykningen er i samme stil som de to foregående, men bortset fra rygornamentikken er decorationen udført med andre stempler. Christian VI's spejlmonogram midt på bindsiderne er forskelligt fra Lind-bindet fra 1732, og alene på dette bind forekommer der vuggægængeornamenter, som indgår i udsmykningen af midterfeltets inderste hjørner, mens hjørnerne udtil er sammensat af stiliserede løvranker og små blomster i en lang smal figur (se fig. 11). Papiret på for- og bagperm består i disse tre eksemplarer af tyrkisk papir, mens flyvebladene er af skrivepapir af særlig god karakter, det såkaldte 'Pro Patria'-papir, dvs. papir med et vandmærke, der viser en kvinde med en lanse siddende indenfor et palisadehegn, mens en kronet løve med en draget sabel står vagt foran hende. Foroven til venstre ses indskriften 'Pro patria'. Der kan ikke være tvivl om, at Lind-Tulle-bindene er indbundet af samme bogbinder, som ifølge Sofus Larsens og Anker Kysters tilskrivning af Oluf Nielsen Lind-bindet fra 1734 skulle være Martinus von Fenden eller hans søn Carl Gottfried.²² Tilskrivningen er ikke nærmere begrundet, og førend der tages stilling til den, skal fremlægges, hvad der vides om Martinus von Fendens virksomhed.

Hofbogbinder Martinus von Fenden

I 1712 afløste Martinus von Fenden Gottlob Schön som hofbogbinder. Han kom fra Polen, arbejdede 1704 i København som svend hos bogbinder Johan Kruse og slog sig året efter ned som selvstændig bogbinder i Odense, antagelig samtidig med at han ægtede enken efter den nylig afdøde Odense-bogbinder Carl Gabriel Mauritius. 1712 opsagde han sit borgerskab i Odense og rejste til København, hvor han 22. juli havde fået kgl. confirmation på at være hofbogbinder i afdøde Gottlob Schöns sted, et enestående eksempel på at hovedstadens bogbindere blev forbigået ved besættelsen af denne stilling til fordel for en provinsbogbinder. Stillingen havde han i tredive år til sin død 1742. 1732-37 var han bogbinderlavets oldermann, fra 1735 sammen med Peter Lyman. Stedsønnen Johan Benedictus Mauritius blev udlært hos ham 1725, sønnen Carl Gottfried von Fenden 1736.²³ Fra Martinus

²² Larsen og Kyster (note 3) s. 44 og pl. CI fig. 22.

²³ Larsen & Kyster (note 3) s. 34; L.P. From: *Odense Bogbinderlaug's Historie*, Odense 1947, s. 90 og 112; Københavns Stadsarkiv: Bogbinderlav, 9 Gesellenbuch s. 67; Carl P. Nielsen og R. Berg: *Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar*, Kbh. 1926, s. 183; Carl P.

von Fendens og stedsønnens hånd foreligger der to af de ialt tre ældste kendte danske bind, der er signeret af bogbinderen personligt, begge pergamentbind dekoreret med farver og forgyldning. J.B. Mauritius har 1725 indbundet bogbinderlavets 'Einschreib Buch derer Alt Gessellen', Fenden 'Der Buchbinder Aus Schreibe Buch'. Deres navne står på bindets forside under titlen, Fenden-bindet præcist dateret til 8. jan. 1725.²⁴

Som hofbogbinder indbandt Fenden bøger for kancelliet og kongefamilien, og blandt regnskaber for medlemmer af sidstnævnte findes der navnlig bogbinderregninger i kronprins Christian (VI)s hofholdningsregnskaber, hvoraf det synes at fremgå, at kronprinsen fra 1718 til dec. 1728 udelukkende benyttede ham som bogbinder.²⁵ De få konkrete titler, der anføres, er det ikke lykkedes at identificere med bøger bevaret i Det kgl. Bibliotek (hvortil de formentlig heller ikke er overgået), men det ses f.eks. af et regnskabsbilag dateret 20. febr. 1726, at Fenden har indbundet nogle kassebøger, to i rødt maroquin, et i engelskbind og et 'in alten bandt'. Indbinding af sådanne regnskabsbøger kan i regnskaber fra andre år gemme sig under summariske betegnelser ('1 buch' o. lign.), og der er i hvert fald ikke grund til at mene andet, end at det er Fenden, kronprinsen har ladet indbinde hele rækken af bevarede kassebøger fra 1719 til 1729. Bøgerne er indbundet i brune skindbind, bortset fra et enkelt med regnskab for året 1728, hvor bindet er i rødt maroquin. De har alle prinsens forgyldte kronede monogram på for- og bagside, men monogrammet har gennem årene fået forskellig udformning. For årene 1719-1723 har kassebøgerne under monogrammet to fornedede sammenbundne palmegrene, der dog ikke er identiske med de ovenfor s. 15ff. nævnte, men Fenden kan selvfølgelig have haft flere ornamenter med dette motiv.

Nielsen: Samlinger til danske bogbinderes historie, NkS 2412 fol; Rigsarkivet: Danske Kancelli D 18, Sjællandske registre 1712, 22.7. nr. 156: Konfirmation for Martin v. Fenden på at være hofbogbinder i den „forige ved Døden afgangne bogbinder Gotlob Skøns sted“.

²⁴ Mauritius-bindet er afbildet i Nielsen og Berg (note 23) s. 44; Fenden-bindet i farver smst. mellem s. 42 og 43 samt ligeledes i farver i Larsen og Kyster (note 3) pl. LIX. Det tredje bind er udført og signeret af Johann Christoph Boppenhausen og afbildet i Nielsen og Berg s. 55.

²⁵ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Kong Frederik 4.s børn. Kronprins Christian. 32 Deputatpengeregnskaber 3.1., 2.6. og 9.11. 1718; 4.10. 1723; 26.5. og 28.12. 1724; 3.7. 1725; 20.2. og 9.4. 1726; 24.4. 1727; 3.1., 18.5. og 14.10. 1729.

For årene 1724-25 har monogrammet fået enevældens krone, og palmegrenene er forsvundet, for 1726 er monogrammet i lidt større format, mens det for 1727-29 er blevet meget stort og pompøst. Den øvrige bindudsmykning består af forgyldte borter og linier samt hjørneornamenter. Lay-outen falder i to grupper, og i den første – kassebøgerne for 1719-20 – består borten omkring midterfeltet af to linier, der buer ud i halvcirkler på alle fire sider. De øvrige er i stil med Lind-Tulle-bindene. Udsmykningen varierer, men på samtlige kassebøger, undtagen den for 1726, forekommer det samme aflange hjørneornament som på Hans Tullers *Bibel-Lys* (se fig. 12). Med andre ord: der er fundet holdepunkt for at give Larsen og Kyster medhold i tilskrivningen af det ene Lind-bind (og dermed også det andet og Tulle-bindet) til Martinus von Fenden og formentlig for yderligere at udvide tilskrivningen til de royale bind omtalt s. 15ff., der via genforekomsten af forskellige ornamentter kan forbindes med disse.

Martinus von Fenden største opgave som hofbøgbinder blev indbindingen af Christian VI's salvingsakt. Christian VI var blevet salvet til konge 6. juni 1731 af Sjællands biskop Christen Worm, og Worms prædiken ved denne lejlighed blev efter kongelig befaling trykt af Kongelig Majestæts og Universitetsbogtrykker Johan Jørgen Høppfner. Oplaget var på 1.000 eksemplarer, trykt i to forskellige folioformater, 12 i stort format på Regal papir, 988 på Median papir, og alle med kobberstukne portrætter af Christian VI (signeret 'B. Picart sculpsit 1733') og Sophie Magdalene (signeret 'Jac. Houbraken sculpsit 1733'). Af oplaget blev de 512 indbundet for kongen af Fenden, mens de øvrige blev udbudt til salg via bogtrykkerens forlagsboghandel.²⁶ Et brev om sagen fra Christen Worm er bevaret medindbundet i et prøvetryk af bogen, som findes i Det kgl. Bibliotek. Desuden findes i Rigsarkivet et beseglet dokument, hvori betingelserne for Fendens arbejde er nøje specificeret i form af en kontraktlig forpligtelse fra Fenden:

Jeg Martinus von Fenden, Deris Kongl. Mayts. Bogbinder, forpligter mig hermed forsvarligen efter de af mig ofverlefrerede prøver at indbinde af den høi. Kongelig Salvings Act: Tolf exemplaria paa Regal papir, og Fem Hundrede exemplaria paa Median papir, i alt 512 Exemplaria, hvilke mig allerede af Johan

²⁶ Titlen anføres i firmaet Høppfners trykte salgskataloger for 1742, 1746, 1751, 1752, 1765 og 1774.

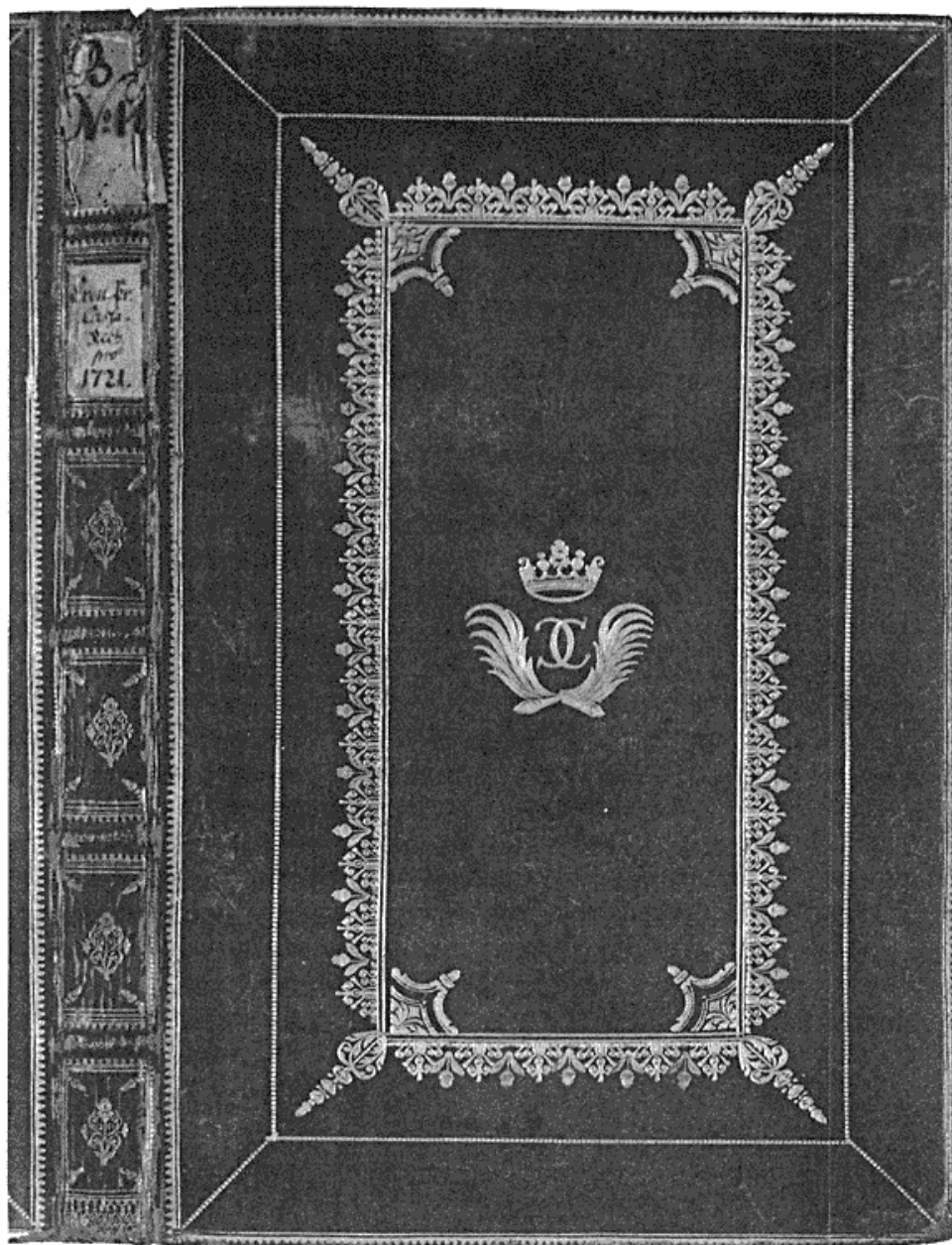

Fig. 12. Kronprins Christian (VI)s deputatpengeregnskabskassebog for 1721. Fol.
Brunt kalveskindsbind med forgyldt dekoration. Rigsarkivet.

Jørgen Höpfner efter Biskop Worms assignation, ere lefrerede. Derimod forskaffis mig frit og uden betaling 13 ½ alen rødt fløiel til de tolf Exemplaria paa Regal papir, som mig og gotgiøres, for Fyrretyfve Exemplaria i Engelsk bind, forgyldte paa bladene, og saaledis udziirede, som prøfven udviser, a 1 Rdr. 2 mark = Toe og halftrediesindstyfve Rixdaler, to Mark, men for de Tolf Exemplaria paa Regal papir, hvortil jeg nyder frit fløiel, samt for de fire Hundrede og Trediesindstyfve Exemplaria, paa Median papir i Fransk bind efter prøfven, a 1 Rdr. = Fire Hundrede halffierdesindstyfve og to Rixdaler ialt for de 512, siger fem hundrede og tolf, Exemplaria Fem Hundrede, fem og tyfve Rixdaler, to Mark; Af hvilken Summ mig strax forud betalis til at indkiøbe læder og guld, 200, siger To Hundrede Rixdaler, hvilke jeg siden korter, naar jeg forsvarligen hafver indbundet og fra mig lefreret alle ofvenbemeldte 512 Exemplaria, da mig allernaadigst betalis de øvrige Tre Hundrede, fem og tyfve Rixdaler, to Mark. End tilstaaer jeg mig at hafve annammet af Biskop Worm fire og tyfve ark Regal papir, samt Et tusinde ark Median papir, af hvilke et ark skal sættis for og et ark bag i hver af de fem Hundrede og tolf Exemplarier, som jeg indbinder. At dette af mig i alle maader ubrødeligen holdis skal, forbinder jeg mig til med min underskrefvne haand og mit hostrykte sædvanlige Zignete.

Kiøbenhafn d. 18. November 1733.

[segl]

Martin v. Fenden

[Påskrifter:]

Angeführte 200 rdr. Vorschuss Gelder, auf abslag des bedingenen Arbeits Lohns, sind von Ihr. Königl. Maytt. zur bezahlung, mundlich allergnädigst bewilliget worden. Friederichsberg d. 2ten Dec. 1733.

Fr. v. Gram.

At effter Kgl. Aller Naadigst Befalning ofvenstaaende Contract med Martin von Fenden af mig er sluttet bevidner jeg hermed Kiøbenhafn 3. Decembr. 1733.

C.W. Worm.

Af en regning fra Fenden dateret 23. aug. 1734 fremgår det endvide-

re, at arbejdet først var færdigt otte måneder senere, og at han da havde 325 rigsdaler 2 mark tilgode.²⁷

Fenden har altså indbundet 12 eksemplarer i fløjl, hvortil han fik fløjlet udleveret. Bogbinderlønnen var 1 rigsdaler pr. styk. Dertil 40 eksemplarer i engelsk bind (dvs. spejlbind) med forgyldt snit til en pris af 1 rigsdaler 2 mark stykket, og 460 eksemplarer i fransk bind til en pris af 1 rigsdaler stykket, i de to sidste tilfælde iberegnet materiale.

Salvingsakten findes på Det kgl. Bibliotek i følgende eksemplarer: Det ovennævnte fortryk indbundet i slidt gult silke med forsats af tyrkisk papir. Eksemplaret er uden kobberstikkene. Desuden to eksemplarer i identiske indbindinger: Mørkebrunt skind med Christian VI's spejlmonogram i guldtryk midt på forpermen og en afslidt guldbort langs kanten dannet af en takket linie, en enkelt linie og en bort sammensat af små stempler, hvori der indgår en muslingeskal og stiliserede grene. Selve permens kanter har en blindtrykt bort, forsatsen er af kammarmor, og bogen har guldsnit. Det må være det i regningen omtalte franske bind. Det ene af disse har tilhørt bogsamleren Henrik Hielmstjerne, som efter et notat i bogen har fået det af sin far i 1734.²⁸

I Hendes Majestæt Dronningens Haandbibliotek findes 2 meget velbevarede eksemplarer, dels i et franskbind som ovennævnte og dels i et bind af lysebrunt kalveskind med spejlet stænket med sort og et forgyldt Christian VI-spejlmonogram midt på for- og bagside. Spejlets indre ramme er dannet af samme bort med muslingeskaller og grene, som findes på det franske bind. Dette bind må være et af de 40 i regningen omtalte engelsk- eller spejlbind. Eksemplarer af salvingsakten i sådanne bind findes også i Karen Brahes Bibliotek og i Sjællands Stifts Bogsamling i Roskilde, hvorfra gengivelsen stammer på fig. 13. Af de 12 eksemplarer, der blev indbundet i fløjl, er der ikke fundet noget spor. Nogle har måske været gaver til udenlandske kongehuse, og andre eksemplarer er måske gået til ved Christiansborgs brand 1794, da også Kongens Haandbibliotek brændte.

Som sidegevinst af denne lille undersøgelse kan noteres, at den nævnte bort af muslingeskaller er identisk med borten på det s. 13 omtalte Lützens-bind fra ca. 1715. Dette bind bliver således et af de

²⁷ Von Fendens kontrakt i Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Partikulærkammerregnskaber 1734 nr. 887 med bilag; hans regning for færdigt arbejde smst. nr. 888 med bilag.

²⁸ Hielmstjerne nr. 450 fol.; Universitetsbibliotekets samling har kun et meget slidt halvbind.

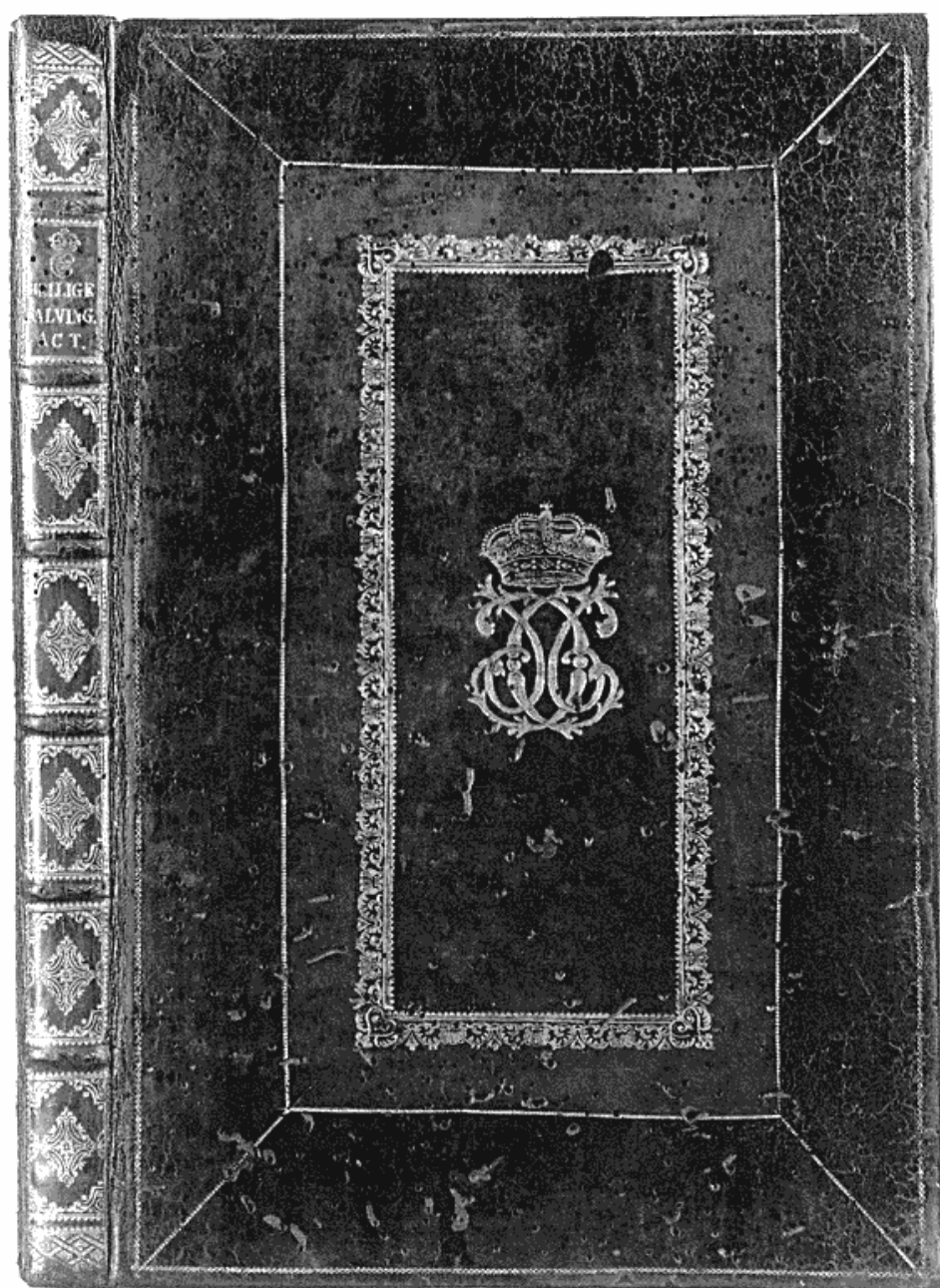

Fig. 13. Christen Worm: *Christian VI's Salvingsakt*. Kbh. u.å. [1734]. Fol. Brunt kalveskindsbind med forgyldt dekoration. Eksemplar i Sjællands Stifts Bogsamling, Roskilde.

efterhånden ganske mange bind, der formentlig kan tilskrives Martinus von Fenden. Og endnu et par stykker kan føjes til. Joh. Jacob Rambach: *Evangelische Betrachtungen* (Halle 1730) er en tyk kvart i rødt maroquinbind med rig dekoration i forgyldning (se fig. 14). Midt på siderne er anbragt en medaljon, hvori er afbildet et symbol på Jesus, et lam med kors og sejrfane og en sol, der titter på øverst til højre. Uden om er der en tæt ornamentik og flere borter, og i bindets yderste felt er der stemplet en omløbende tekst med versaler. På forsiden står: Des Königs Tochter ist gantz / herrlich inwendig. Sie ist mit güldenem / Stücken gekleydet / Psalm. XLV vers XIV. På bagsiden står: Sie sind Jungfrauen und / Folgen dem Lamme nach / Wo es hingehet / Apocal. XIV vers IV. Ryggens midterornament genkendes fra engelskbindet om Christian VI's salvingsakt (fig. 13), og elementer fra dekorationen af bindsiderne dels fra hjørneornamenterne i Tulle-bindet (fig. 11) og kronprins Christians kasseregnskaber for 1721 (fig. 12), dels fra Lind-bindene (fig. 10). Ligesom i Lind-Tulle-bindene består flyvebladene af Pro Patria-papir. Hvortil kommer, at borten uden om midterfeltets ramme også forekommer på kronprinsens kasseregnskab for 1724 (se fig. 15). Bindet er således efter alle solemærker at dømme udført af von Fenden og et fint eksempel på hans kunnen.²⁹ Bindtekstens 'Königs Tochter' antyder, at det har tilhørt prinsesse Sophie Hedevig eller Charlotte Amalie, men det har ikke været muligt at afgøre proveniensens.

Medaljonen med lammet er også set på andre bind, således et eksemplar af Ole Gjerdrum: *Taksigelsens Fest i Norge*, en kvart trykt 1721 indbundet i brunt maroquin og med trykt dedikation til Frederik IV, måske en gave til denne. Uden om medaljonen er på dette bind to rammer, og i hjørnerne og ved siderne op mod den inderste ramme er der stemplet ornamentik kendt fra von Fendens Lind-Tulle-bind og fra kronprinsens kasseregnskaber. Indtil videre kan det derfor antages, at medaljonen var en specialitet, der hørte von Fendens værksted til og formentlig er blevet anvendt fra 1720'erne til værkstedets ophør.

²⁹ I Larsen og Kyster (note 3) pl. XVII fig. er bindet fejlagtigt tilskrevet Jacob Wilhelm Boppenhausen. Bindet, der er udført af denne for kongen ifølge regning 1746-1032 (jvf. s. 46), var ifølge regningens ordlyd et marmorert franskbind til en pris af kun 2 rigsdaler.

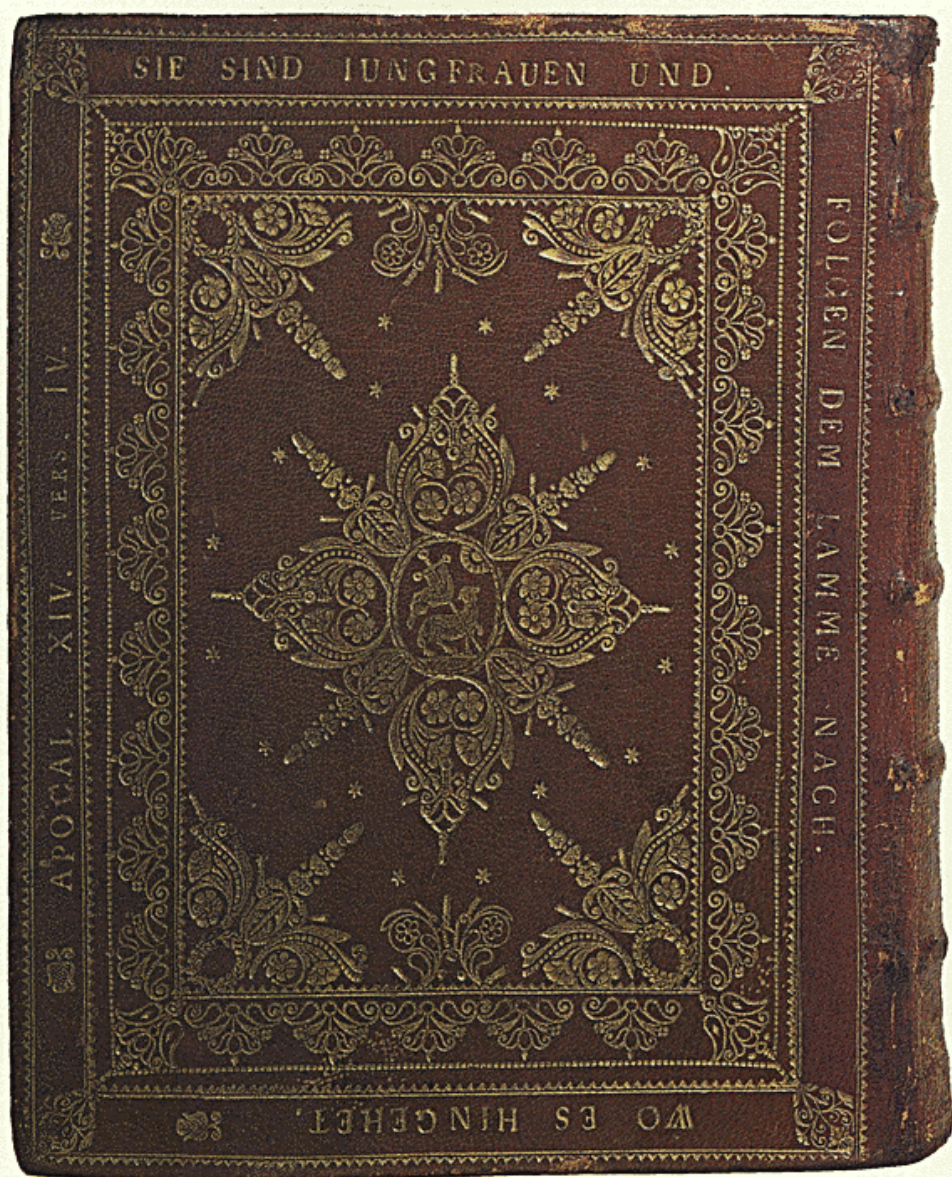

Fig. 14. Joh. Jac. Rambach: *Evangelische Betrachtungen*. Halle 1730. Rigt udsmykket maroquinbind.

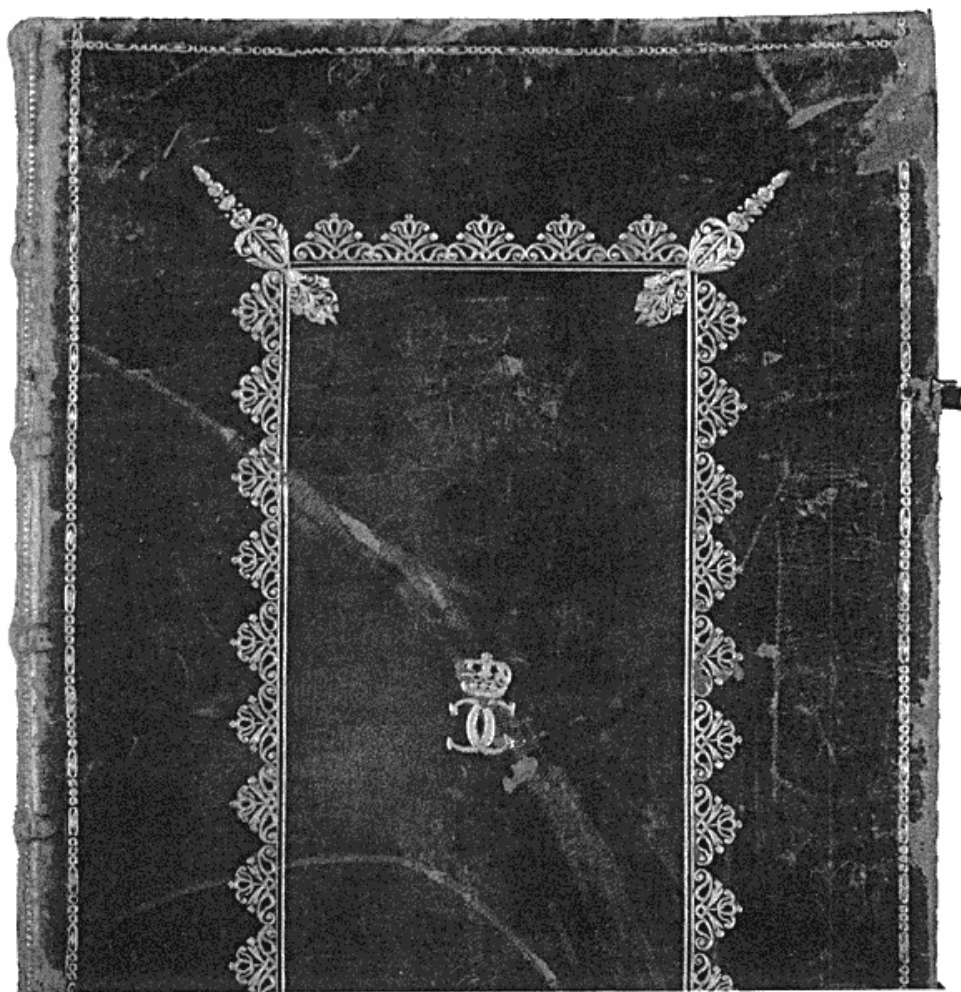

Fig. 15. Kronprins Christian (VI)s deputatpengeregnskabskassebog for 1724. Fol. Brunt kalveskindsbind med forgyldt dekoration. Øverste bort med hjørneornament. Rigsarkivet.

De første spejlbind

Samtidig med at ældre dekorationsmåder fortsætter, f.eks. i gaveeksemplarer som flere af de ovennævnte, begynder nye at dukke op. Allerede før 1720 optræder betegnelsen 'engelsk bind', et tegn på at engelsk indflydelse på bindekoreringen ved denne tid er ved at blive moderne hos bogbindernes kunder.³⁹

Betegnelsen 'engelsk bind' forekommer i allerede citerede bogbinde-regninger fra 1720'erne. Derved forstås et bind, hvis bindsider er dekoreret med et som regel rektangulært midterfelt indrammet af en guld- eller blindtrykt linie eller bort. I rammens hjørner forekommer almindeligvis et hjørneornament i form af en stiliseret blomst eller lignende. Langs bindsidens kant løber som regel en fin gulddlinie, og på bindets ryg er felterne oftest dekoreret med midt- og hjørnestempler, som det kendes fra Frederik III's biblioteksbind. Binddekorationen er beslægtet med en bind-lay-out, som kendes helt tilbage til midten af 1500-tallet.³¹

I katalogen over dronning Louises bibliotek fra ca. 1717 er om ialt 11 af samlingens 564 værker noteret, at de er indbundet i 'engl. Bd'. Af disse har det været muligt at identificere 5 med sikkerhed i Det kgl. Biblioteks samlinger, fire i oktav, indbundet i lysebrunt kalveskind og med samme forgyldte dekoration midt på for- og bagside: 'Jahve' trykt med hebraiske bogstaver i en krans af solstråler i en dobbeltlinieret ramme med et lille ornament i hjørnerne (se fig. 16). Kun hjørneornamentene er forskellige på de enkelte bind.³² Det femte, en tyk kvart trykt i Halle 1715 med A.H. Franckes *Sonn-Fest-Apostel-Tags-Predigten*, er et regulært spejlbind i nyere forstand, men med et par usædvanlige borter, som ikke er set tilsvarende på notorisk danske bind. Disse bind er formentlig tyske, og det har ikke været muligt at finde det eneste med sikkerhed danske spejlbind, et angiveligt engelskbind om Frantz Julius Lützens' *Collegium Biblicum* (Kbh. 1715), men det har

³⁰ Betegnelsen engelskbind forekommer i katalogen over dronning Louises bibliotek, E 18 i KB's arkiv, som kan dateres til et sted mellem 1715 og 1718, og bruges 1718 af Frederik Rostgaard, da han karakteriserer bøgerne i Chr. Reitzers bogsamling som bestående af 'smukke Franske, Engelske, Hollandske og andre Bind', Chr. Bruun: *Frederik Rostgaard og hans Samtid II*, Kbh. 1871, s. 84.

³¹ Eks. et dansk bind fra 1551 gengivet i Hannover (note 2) s. 142 nr. 122 og i *Dansk Boghaandværk gennem Tiderne 1482-1948*, red. af Palle Birkelund, Kbh. 1949, s. 199.

³² Om katalogen over dronning Louises bibliotek se note 30. Identificerede titler i oktav med angivelige engelskbind er nr. 145: et samlingsbind bestående af Joh. Matthesius: *Neu Jahr Cathesij* (Leipzig 1582) og Andr. Pancratius: *Passions und Oster-Predigten* (Frankf. a.M. 1694); nr. 170: *Die Episteln heiligen Martyrers Ignatii* (Görlitz 1578); nr. 176: *Ein geschriebenes Gesangbuch* = GKS 3,439 8vo med titlen *Morgen- und Abend-Lieder*; nr. 203: et samlingsbind bestående af Georg Major: *Auslegung des Glaubens* (Wittenberg 1550) og *Bericht vom H. Abendmahl* (Nürnberg s.a).

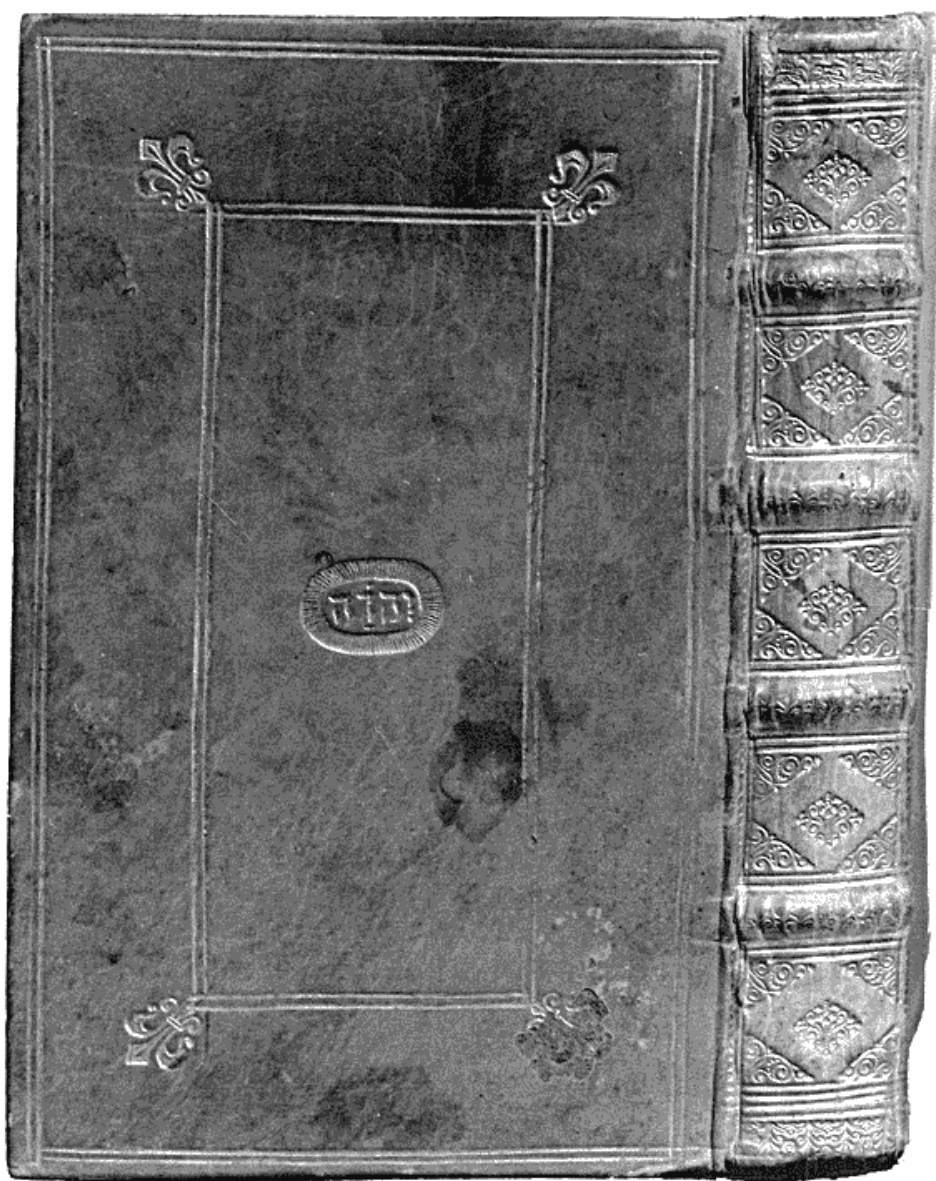

Fig. 16. Joh. Mathesius: *Neu Jahr Catesij*. Leipzig 1587. 8vo. Lysebrunt kalveskindsbind med forgyldt dekoration. Säkaldt engelskbind.

formentlig set ud som kongens eksemplar af samme bog omend forsynet med dronningens monogram (jvf. ovenfor s. 13).

Senest i begyndelsen af 1720'erne opstod det typiske danske spejlbind eller 'Holbergbind' af kalveskind- eller fåreskind, hvor det rektangulære midtfelt ('spejlet') er mørktstænket eller marmoreret og omgivet af en lysere brun ramme med ustænket skind. I yderste ramme er skindet atter enten mørktstænket eller marmoreret. Den indre rammes kant mod midtfeltet er i reglen blot en blindtrykt linie, mens den ydre rammes kant er en blindtrykt, sjældnere guldtrykt, bort. Hjørnerne ud for den yderste ramme er som regel udadtil udsmykket med et ornament, der ved en skrålinie eller et skråtstillet ornament er forbundet med hjørnene i den inderste ramme.³³

At denne bindtype var i brug kort efter 1720 er ganske sikkert. Grev Christian Danneskiold-Samsøes bøger er ofte indbundet i typiske danske spejlbind og kendes på hans bindexlibris: en svømmende svane med en krone på hovedet og en om halsen. Han levede 1702-1728 og havde ved sin død kun samlet bøger siden begyndelsen af 1720'erne, ifølge hans gode ven Hans Gram blot i sine fem sidste leveår. Dvs. Danneskiold-bindene må datere sig fra ca. 1723-28.³⁴ Og om Niels Foss' (1670-1751) bibliotek hedder det på titelbladet af auktionskatalogen, trykt 1751, at hans bøger var: '... maximam partem nitidissima et quam vocant ligatura anglica compactorum'.³⁵ De kendes på bogryggene: et våben med en siddende ræv øverst og Niels Foss' kronede spejlmonogram nederst. Da Det kgl. Bibliotek købte stort ind på auktionen over hans bøger, findes der her et væld af bøger og håndskrifter i karakteristiske Foss-spejlbind, som utvivlsomt stammer fra (senest) 1720'erne og fremefter.³⁶

Skal de to bogsamleres bogbindere udpeges, er der ganske mange at

³³ For en udførlig beskrivelse af den danske spejlbindstype, se Anker Kyster i *Aarbog for Bogvenner* II, 1918, 60-87; jvf. Larsen og Kyster (note 3) s. 7f.

³⁴ *Breve fra Hans Gram 1685-1748*, udg. af Herman Gram, Kbh. 1907, s. 17ff. Afbildning af et Danneskiold-bind i farver, se Harald Ilsøe (note 15) s. 78, og i sort-hvidt Larsen og Kyster (note 3) pl. XIV.

³⁵ E.C. Werlauff: *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*, 2. Udg. Kbh. 1844, s. 168, note z.

³⁶ F.eks. købte Foss ink. nr. 2930 på KBs dubletauktion 1723 (trykt eksemplar med tilskrevne købere og priser: fol.nr. 401), og indbindingen af denne i et Foss-bind er da formentlig foretaget kort efter. Afbildninger af Niels Foss-bind i sort-hvidt findes i Larsen og Kyster (note 3) pl. XIX og i *Aarbog for Bogvenner* II, 1918, s. 62.

vælge imellem. På grundlag af mandtallet, der blev gjort over Københavns indbyggere nov. 1728, efter at ildebranden kort før havde lagt store dele af byen i aske, er det muligt at foretage en mønstring over de daværende bogbindere, som også omfatter deres personale, for så vidt som branden ikke havde medført, at det havde måttet tage bopæl andetsteds. Personalet er opgjort som antallet af „Karle og Dreng“, dvs. svende og lærlinge, uden at der er skelnet mellem de to kategorier. Mønstringen ser således ud med sidehenvielse til den trykte udgave i parentes:³⁷

Casper Johan Als, frimester, uden personale (s. 210).

Johann Boppenhausen, bopæl brændt ... 1 karl/dreng (s. 158).

Matthias Brandt, bopæl brændt ... 1 karl/dreng (s. 113).

Martinus von Fenden, hofbogbinder, bopæl brændt, uden personale (s. 126).

Franz Herman Fosgraf ... 3 karle/dreng (s. 229).

Lars Graa ... 2 karle/dreng (s. 139).

Georg Christian Liebe ... 2 karle/dreng (s. 126).

Andreas Lyman (den Ældre?), uden personale (s. 241).

Andreas Lyman (den Yngre?), bopæl brændt, uden personale (s. 229).

Peder Lyman ... 2 karle/dreng (s. 229).

Wolfgang Nielsen, bopæl brændt, uden personale (s. 370).

Holger Petersen, bopæl brændt ... 2 karle/dreng (s. 134).

Claus Ritter, bopæl brændt ... 2 karle/dreng (s. 369).

Unavngiven bogbinder, dvs. *Christian Ditlev Schmidtgen* ... 1 karl/dreng (s. 137).³⁸

Unavngiven bogbinder, bopæl brændt, uden personale (s. 132).

Det giver femten bogbindere at vælge imellem, og inden det søges udpeget, hvem af dem der har haft Danneskiold og Foss som kunder, må der søges tilvejebragt nogle holdepunkter. Om et par bind af *Andreas Lyman den Ældre* er fremlagt nogle oplysninger i F & F 34, og et enkelt ornament af *Andreas den Yngre* kendes fra en bog i privateje.³⁹ *Martinus von Fenden* er behandlet i det foregående. I det følgende skal nogle bind fra *Matthias Brandts* og *Johann Boppenhausens* værksteder præsenteres.

³⁷ *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728*, Kbh. 1904.

³⁸ Jvf. Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*, Kbh. 1992, s. 76.

³⁹ Vist i *Aarbog for Bogvenner* II, 1918, s. 78, jvf. s. 79.

Nogle bind udført af Matthias Brandt

Bogbinderen Matthias Brandt stammede fra Odense og var søn af en bogtrykker Claus Madsen Brandt.⁴⁰ Han blev indskrevet som lærling hos Odense-bogbinderen Carl Gabriel Mauritius 8.8.1703 og må altså være født ca. 1690.⁴¹ Mauritius døde året efter, og da enken derefter giftede sig med ovennævnte Martinus von Fenden, blev denne Matthias Brandts læremester, til han var udlært 21.4.1706. Derefter rejste han til København og fik arbejde hos Johan Kruse, blev mester og fik 21.8.1713 borgerskab. I årene 1726 til hans død kendes fire svende, der blev udlært hos ham.⁴² Han må være død mellem 1748 og 1750.⁴³ Såvidt vides har intet bind hidtil kunnet tilskrives Brandt, men takket være et vink fra fuldmægtig Karsten Christensen kan en række Brandt-bind identificeres ved at gå til bevarede regnskaber i den københavnske rigmand og bogsamler Abraham Lehns arkiv.⁴⁴ Abraham Lehn havde før sin udenlandsrejse (1720-21) benyttet Johann Boppenhausen som bogbinder,⁴⁵ og hvorfor han 1723 skiftede til Brandt, kan der ikke gives nogen forklaring på.

De kvitterede regninger lyder på ca. 80 titler indbundet af Brandt for Lehn 1723-25. De er opført efter formater og bindtyper. De fleste blev indbundet i 'engelsk bind', altså spejlbind, nogle få i enten franskbind eller i pergament med rød titel. Prisen for engelskbindene var 1 rigsdaler for folianter, 3 mark for kvarter og 1 mark og 8 skilling for oktaver. For folianter i franskbind betalte Lehn 5 mark og for i kvartbind i pergament en mark og 8 skilling. I alle formater og bindtyper var der hist og her udsving i priserne, som enten kan skyldes bøgernes tykkelse eller særlige forhold, f.eks. at bogen blev gennemskudt med hvide blade.

Til gavn for eftertiden afhændede Lehn 1735 en del af sin bogsamling til Universitetsbiblioteket, og ved at gennemgå en liste over de

⁴⁰ Om denne se Harald Ilsøe (note 38) s. 84.

⁴¹ Brandts lærekontrakt er trykt i Carl P. Nielsen og R. Berg (note 23) s. 227f.

⁴² Carl P. Nielsen: Samlinger til danske bogbinderes historie, NKS 2412 fol.

⁴³ Københavns Stadsarkiv: Indkvarteringsmandtallet for 1748/49 (Brandt anføres) og 1751 (Brandt anføres ikke).

⁴⁴ Landsarkivet for Sjælland: Oreby-Berritzgård godsarkiv Litra N y 8 1723-1861: Boghandlerregninger.

⁴⁵ Jvf. note 56.

bøger, han afhændede,⁴⁶ og sammenholde den med titlerne i Matthias Brandts regninger, er det lykkedes at identificere et antal bøger, som stikprøvevis er fundet frem via Universitetsbibliotekets kataloger. Ialt er på denne måde fremdraget 15 Brandt-bind, alle i ensartede spejlbind med rektangulært spejl og udsmykket med blindtrykte ornamenter på siderne og forgyldte ornamenter på ryggen. De er sikkert efter Lehns ønske udsmykket som hans tidligere Boppenhausen-bind, for da han juli 1720 rejste udenlands, gav han sin kommissionær instruks om, at han skulle 'lade de Bøger, som enten endnu er uindbundne eller skal omindbindes zirlig efter mine Engelske bind indbinde'.⁴⁷ Forsåvidt kan Boppenhausen godt beholde sin traditionelt hævdede status som den første danske bogbinder, der indførte spejlbindet i Danmark, men Matthias Brandts spejlbind er ikke desto mindre de første, der med sikkerhed kan dateres.

På Brandts bind er rammens indre kant mod spejlet blot en blindtrykt linie, mens den ydre kant består af en blindtrykt bort af stiliserede småblomster og grene. Hjørneornamentet er en blomst af en type, der i lidt forskellig form går igen på mange af tidens bind. De blindtrykte skrålinier, der binder rammens hjørner sammen, går i alle de undersøgte bind ind i spejlet. De forgyldte rygornamenter er ens, men i forskellig størrelse alt efter formatet. I øverste rygfelt mangler midterornament på alle femten bind, velsagtens fordi hensigten har været at gøre plads til et ejermærke, som senere skulle sættes her som bindexlibris. Permernes kanter er dekoreret med blindtryk, og snittet er på alle bøgerne tæt stænket med rød farve. Alle forsatsbladene består af hvidt papir. En fortegnelse over de pågældende bøger findes i Bilag I s. 57f. et eksempel på bindene er gengivet som fig. 17, de enkelte ornamenter er nærmere beskrevet s. 46ff.

⁴⁶ NKS 1500 fol., jvf. Karsten Christensen: Universitetsbibliotekets inkunabler. Til en opløst samlings historie, i: *Bøger, Biblioteker, Mennesker. Et nordisk Festskrift tilegnet Torben Nielsen*, Kbh. 1988, s.61ff.

⁴⁷ *Abraham Lehns Indtægts- og Udgiftsbog 1718-1720*, udg. ved Kirsten Bendixen, Kbh. 1964, s. 117.

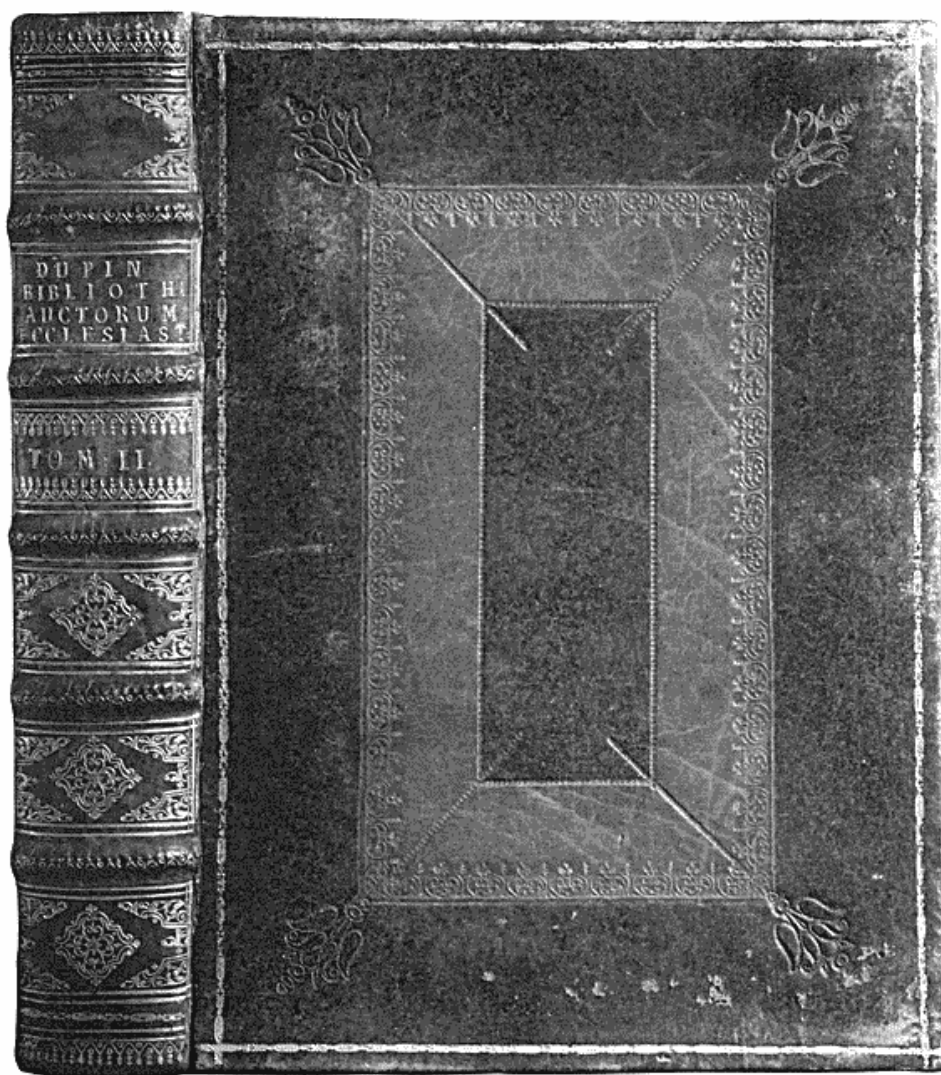

Fig. 17. E. Dupin: *Nova Bibliotheca Auctorum Ecclesiasticum*. I. Paris 1692. Spejlbind af brunt kalveskind med blindtryk og med ryg i forgyldning. Matthias Brandts bind for Abraham Lehn.

Nogle bind udført af Johann Boppenhausen

I 1723 fik Johann Boppenhausen stillingen som universitetsbogbinder, som han beholdt til sin død 1740.⁴⁸ Han var født i Kassel og kom 1699 fra Lübeck til København, hvor han fik arbejde hos Wolfgang Lamprecht. 1703 løste han borgerskab og blev bogbindermester.⁴⁹ Johann Boppenhausen var gift første gang med Dorothea Kruse, en datter af bogbinder Johan Kruse, og havde i dette ægteskab sønnerne Johann Christoph Boppenhausen (1708-51) og Jakob Wilhelm Boppenhausen (1710-61), der begge blev bogbindere. Han var gift anden gang med Anne Jørgensdatter, med hvem han fik sønnen Johan Boppenhausen (1725-89), der blev boghandler.⁵⁰ I årene 1724-28 og 1730-32 var han oldermand og i årene 1704 til 1724 havde han 17 tilrejsende svende i sit brød.⁵¹ 8 svende er blevet udlært hos ham i årene 1715 til 1737, deriblandt hans egne to sønner, Johann Christoph i 1724 og Jacob Wilhelm i 1728.⁵² Da hans ejendom i Skindergade brændte 1728, boede han til leje i Store Stræde med sine da fem børn, en svend og en pige.⁵³

Alle de bind, som Johann Boppenhausen måtte have udført for Universitetsbiblioteket før 1728, er gået op i luer ved Københavns brand. Fra tiden efter branden findes kun få regninger i Universitetets arkiv og ingen, der indeholder bogtitler.⁵⁴ I regnskaberne er han opført med et gælds-brev eller pantebrev på godt 600 rigsdaler, som han ikke betalte renter af, rimeligvis et lån han havde fået til genopbygningen af ejendommen i Skindergade.⁵⁵

⁴⁸ H. Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879* I, Kbh. 1879, s. 292f. Når Matzen oplyser, at Johann Boppenhausen var universitetets bogbinder til 1751, skyldes det en sammenblanding med sønnen Johann Christoph Boppenhausen, som var universitetsbogbinder efter faderen fra ca. 1740 til sin død 1751.

⁴⁹ 49 Larsen og Kyster (note 3) s. 33f.

⁵⁰ Albert Fabritius i *Helligaandskirken i København. Et historisk Tilbageblik*, udg. ved Bjørn Kornerup, Kbh. 1949, s. 173f.

⁵¹ Carl P. Nielsen og R. Berg (note 23) s. 183; Københavns Stadsarkiv: Bogbinderlav, 9 Gesellenbuch s.69, 74, 76, 80, 88, 97, 104, 109, 113, 135, 143, 146, 160, 161, 162, 163 og 164.

⁵² Carl P. Nielsen: *Samlinger til danske bogbinderes historie*, NKS 2412 fol.

⁵³ *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere* (note 37) s. 158.

⁵⁴ Rigsarkivet: Københavns Universitets Arkiv, 18.10.03 1732-1742 Reviderede årsregnskaber med bilag: 1732 31.5. og 3.6.; 1733 10.1., 27.11. og 23.12.; 1734 5.6. og 24.5.8.

⁵⁵ Rigsarkivet: Københavns Universitets Arkiv, 18.11.03 1733/34-1744/45 Revide-

Til hans kundekreds hørte før 1720 den ovennævnte Abraham Lehn, hvis regnskaber fra årene 1718-20 dog desværre ikke specificerer hans leverancer.⁵⁶ Fra dec. 1728 og nov. 1729 er bevaret et par regninger for indbinding af bøger for kronprinsen (Christian VI), som ikke synes indgået i Det kgl. Bibliotek.⁵⁷ Senere kom han også til at indbinde for Det kgl. Bibliotek, hvad der bl.a. fremgår af en anbefaling fra dets bibliotekar Hans Gram, da Boppenhausens søn Jacob Wilhelm 1736 ansøgte kongen om at måtte blive Det kgl. Biblioteks bogbinder.⁵⁸ Ved sin død 1740 efterlod Johann Boppenhausen sig godt 3.000 rigsdaler til deling mellem sine børn.⁵⁹

Da Sofus Larsen og Anker Kyster er uden kendskab til regninger, der kan henhøre bind til Johann Boppenhausen, slår de ham i pulje med sønnerne Johann Christoph og Jacob Wilhelm Boppenhausen ud fra antagelsen, at disse arvede faderens stempler og iøvrigt lånte stempler af hinanden. Men da de to bogbindshistorikere undlader at dokumentere, ad hvilke veje de konkret er nået frem til deres Johann Boppenhausen-tilskrivninger, gør den manglende dokumentation det påkrævet så vidt muligt at undersøge spørgsmålet fra grunden af. Fra en optegnelse i Det kgl. Biblioteks arkiv vides, at Frederik IV 1729 eller 1730 påbød en udgave af Vegetius' *De re militari* indbundet i 'Englisk bind med Kongens Chifre bag paa'. Bindet blev udført af Boppenhaus-

rede årsregnskaber med repartitioner og bilag, 1732 Johann Boppenhausens obligation dateret 4. Juli 1732, der atter omtales 1733/34 nr. 28 og de følgende år. I 1741 blev den overtaget af sønnen Johann Christoph og med et afdrag på 200 rdl. nedskrevet til 400 rdl. plus renter.

⁵⁶ *Abraham Lehns Indtægts- og Udgiftsbog 1718-1720*, (note 47) s. 25, 35, 45, 54, 66 og 79 (uden specifikation). S. 61 ses, at Lehn var fadder til et af Boppenhausens børn, og s. 13 anser udgiveren det for sandsynligt, at Lehns tjener i disse år Johan Christopher var Boppenhausens søn af samme navn.

⁵⁷ For Kronprins Christian (VI): Rigsarkivet: Partikulærkammeret. Kong Frederik 4.s børn. Kronprins Christian. 32. Deputatpengeregnskaber 7.12.1728; 26.11.1729.

⁵⁸ Rigsarkivet: Danske Kancelli D 19, Indlæg til Sjællandske Registre 1737, 8.3. nr. 61: „Bogbinder Johann Boppenhausen hafver indbunden alle de nye Bøger, som udi Deres Kongl. Majts. Regierings Tid ere i raa materie kjøbte til det kongelige Bibliothek. Samme arbejde er vel og forsvarligen giort, saa at Deres Kongl. Majt. Self Allernaad. hafver været dermed fornøjet“. – Nogen formel udnævnelse af Johann Boppenhausen er ikke fundet. At han også drev lidt boghandlervirksomhed fremgår af en annonce i Wielandts ugeblad *Extraordinaire Relationer* 1730, nr. 25.

⁵⁹ Landsarkivet for Sjælland: Københavns Skiftekommission. Behandlingsprotokol VII 1739-1743 s. 218: Johann Boppenhausen 17.11.1740.

sen for 3 mark, men eksemplaret er ikke bevaret.⁶⁰ Derimod findes stadig i biblioteket et eksemplar i 30 bind af Joh. Chr. Lünigs *Deutscher Reichs-Archiv* (Leipzig 1713-22), som Boppenhausen indbandt for biblioteket 1732.⁶¹ Regnskabsbilaget er oversat af Larsen og Kyster og lyder med en påtegning af Hans Gram:

Vor dem Wohl Edlen Herre Justitz Rath Gram eingebunden.

Lünigs Reichs Archiv Fol. 30 Vol. Engl. B. Vergültdt auf den Seiten auch Duppelten Rothen Saffian Tituln und der Schnidt Gemarmelt und Bender eingemacht a 2 Rdr60 Rdlr.

Summa 60 Rdlr.

Copenhagen d. 26. Jun. 1732 Johann Boppenhausen

Disse ovenskrevne 30 folianter ere til Hans Kongl. Majts Bibliothecque indbunden, og er paa Hoystbem. Deres Kongl. Majestets Allernaadigste behag derfor accorderet med Bogbinderen, at hand bekommer 10 mark for stykket, som er 50 Rdlr.

testerer allerunderdanigst H. Gram. Khavn d. 14. Julii 1732.

Diese Rechnung ist mir Richtig bezahlt mit 50 Rdr. wofür Aller-Unterthänigst Qyitire Johann Boppenhausen Copenhagen d. 14. Julii 1732.

Der foreligger altså 30 utvivlsomme Johann Boppenhausen-bind, alle spejlbind af den tidlige type med et rektangulært midterfelt og i hjørnerne en blomst i guld og fra denne en forgyldt skrålinie, der går ind i spejlet. Langs kanten løber en tynd guldbort i form af en kæde. Ryggens øverste felt bærer et forgyldt kronet Christian VI-spejlmonogram, mens 2. og 3. felt på det påklæbede røde gedeskind har henholdsvis titel og bindnummerering. De øvrige felter er dekoreret med et rhombeformet midterornament i form af en vase med grene og blomster og med to fugle på hver side af den midterste blomst. Hjørneornamenterne omkring dette består af grene med en lille blomst i midten. Bindkanterne er forsynet med en blindtrykt bort, og forsatsbladene består af marmorert papir i kammarmor. De 30 bind er ganske ens og vises med et eksempel som fig. 18.

⁶⁰ Harald Ilsøe i *Bibliotekshistorie* V, 1995, s. 6.

⁶¹ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. 39. Bilag til Partikulærkammerregnskaber 1732, nr. 535.

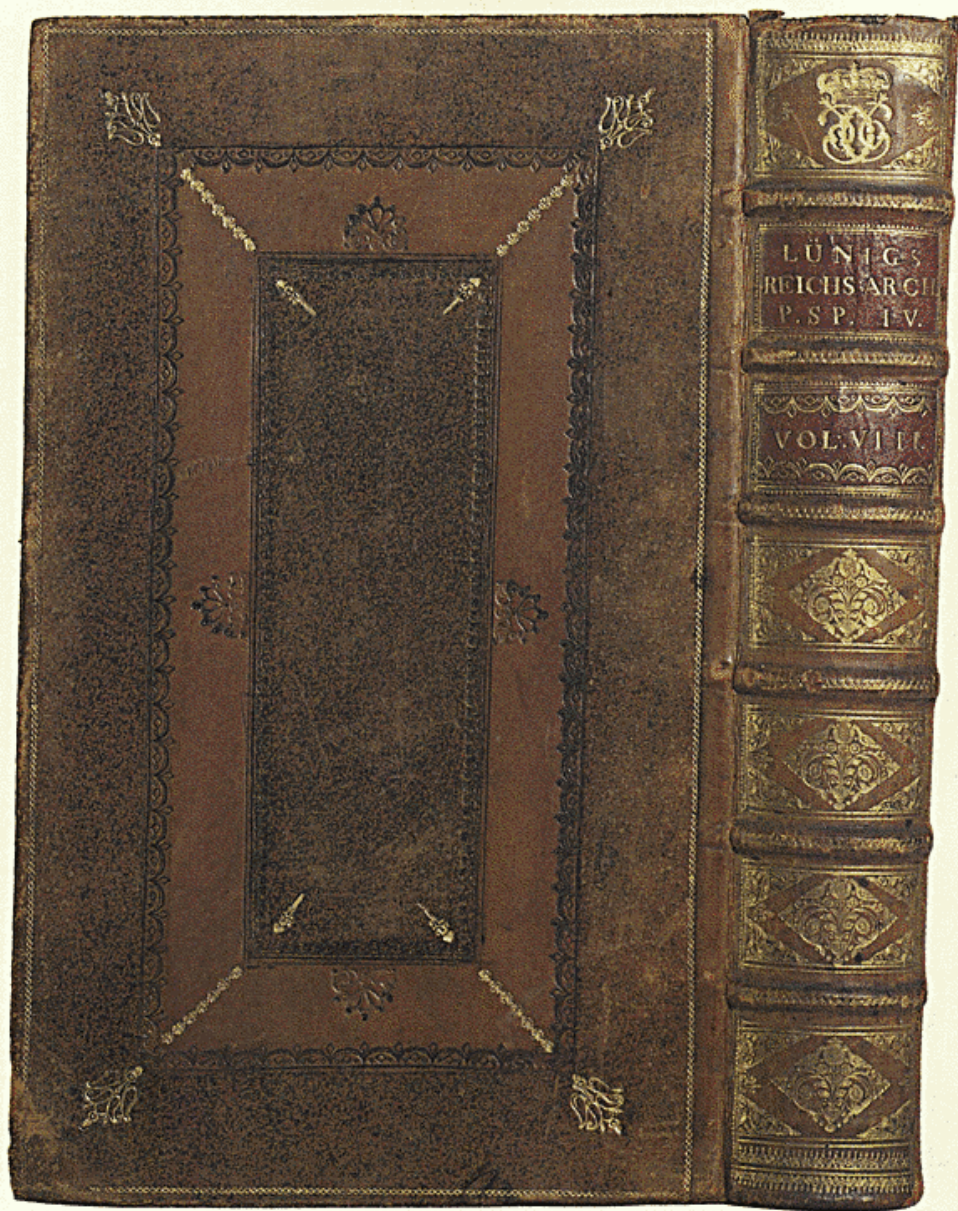

Fig. 18. Johann Boppenhausens bind om J.Chr. Lünig: *Reich-Archiv*. VIII. Leipzig 1715.
Spejlbind af brunt kalveskind med blindtryk og forgyldning.

Danneskiold- og Foss-bindene

For nu at vende tilbage til Danneskiold- og Foss-bindene foreligger der næppe noget regnskabsmateriale bevaret. Danneskiolds bibliotek udgjorde ved hans død 1728 ca. 7.500 bind trykte bøger og 522 manuskripter, samlet i løbet af 5-6 år. Selvom en god del er blevet erhvervet indbundne, må accessionen have været så stor, at det næppe er urimeligt at forestille sig, at der var arbejde til flere end een bogbinder. Til nærmere undersøgelse af bindene er der fremfundet 16 eksemplarer, dels på grundlag af regningen for de værker, Det kgl. Bibliotek købte på bogauktionen over Danneskiolds bøger,⁶² dels via andre kilder som f.eks. proveniensregisteret i Victor Madsens *Katalog over Det kongelige Biblioteks Inkunabler I-III* (1931-1963) (se specifikation i Bilag II s. 58f.).

Niels Foss' bibliotek var på 11.491 bind, samlet over en lang årrække og som ovenfor nævnt for manges vedkommende indbundet i spejlbind med hans rævemærke og spejlmonogram på ryggene. Da Foss er født 1670, må Foss-bindene være udført fra ca. 1700 til hans død 1751, spejlbindene dog næppe før 1720, og skønt også han kan have benyttet flere bogbindere, kan der ikke være tvivl om, at han har placeret en god del bestillinger hos Johann Boppenhausen. Når Foss havde stukket et pantebrev i Boppenhausens ejendom i Skindergade, der 1728 lød på 400 slettedaler,⁶³ kan deraf indirekte slutes til en forretningsforbindelse, og Foss kan med sit udestående kun have været interesseret i at støtte Boppenhausens virksomhed. Af Foss-bind er der ved at gennemgå diverse magasinhylder i Det kgl. Bibliotek indtaget 24 til nærmere undersøgelse (se specifikation i Bilag III s. 59f.).

I det følgende fremlægges en oversigt over ornamentikken, der forekommer på Abraham Lehn-bindene, Danneskiold- og Foss-bindene suppleret med det ovennævnte Johann Boppenhausen-bind samt bind, der ifølge regnskab er udført for Det kgl. Bibliotek af sønnen Jacob Wilhelm Boppenhausen 1738-40. De sidstnævnte bind er kun til dels medtaget i den af Larsen og Kyster s. 45 udarbejdede liste over regnskabsposterne, idet der her af uransagelige grunde er udeladt enkelte bind, som de to forfattere ikke desto mindre refererer til i

⁶² Rigsarkivet: Partikulærkammeret. 39. Bilag til Partikulærkammerregnskaber 1732, nr. 120.

⁶³ Niels Foss' pantebrev i Boppenhausens ejendom er nævnt i *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere* (note 37) s. 27.

anden forbindelse!⁶⁴ Fra 1740 anvendtes det danske rigsvåben normalt som udsmykning af ryggen på biblioteksbindene under kongens monogram i øverste felt, men før da er rygdusmykningen varieret på forskellig måde, og bindene indbundet før 1740 giver således større indblik i værkstedets stempelmateriale. At Jacob Wilhelm Boppenhausen overtog faderens værksted, er der iøvrigt ikke mindste tvivl om, for efter at han 1733 var blevet mester, optog den gamle Boppenhausen ham i forretningen. Herom oplyser Jacob Wilhelm Boppenhausen 1736 i sin ansøgning om at blive faderens efterfølger som bogbinder ved Det kgl. Bibliotek, idet han motiverer sit ønske med følgende begrundelse: „Da min Fader Johan Boppenhausen nu ... formedelst alderdom og skrøbelighed lidet eller intet formaaer at arbeide, men ieg, efter Sønlig Pligt, siden min indskrivelse som Mester i Bogbinderlauget har samme stade [og] for 3 aar siden hiemme hoes hannem fortsætter Haandværket til fællets levebrøds fortieneste ...“.⁶⁵

Efter oversigten følger en samlet opgørelse af de forskellige ornamenters fordeling på henholdsvis Dannekiold- og Foss-bindene med henblik på at nå til klarhed over deres bogbinder.

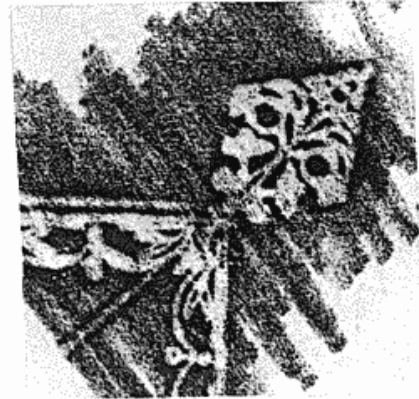
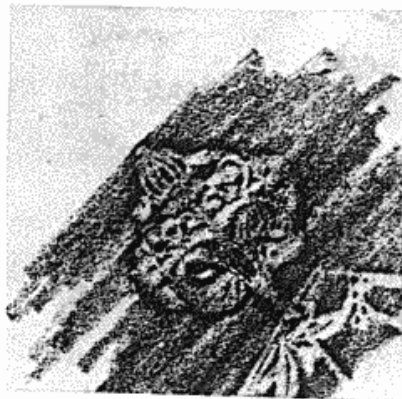
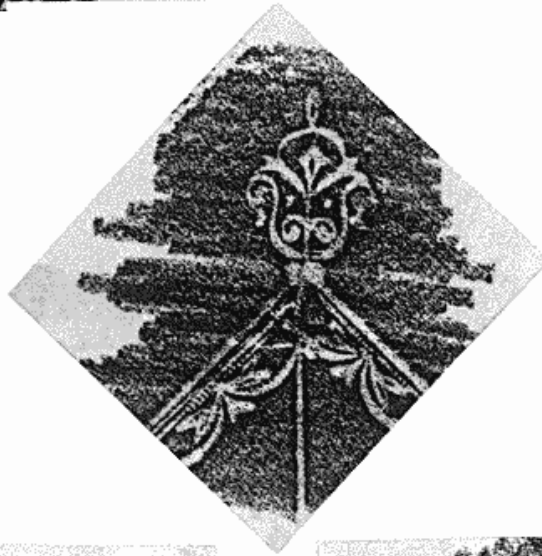
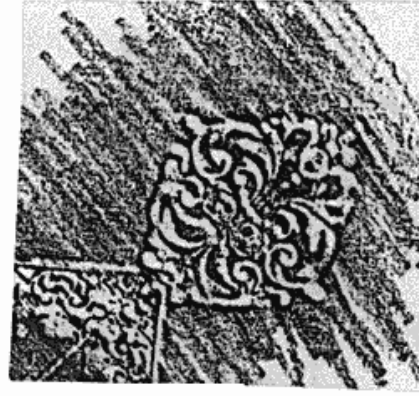
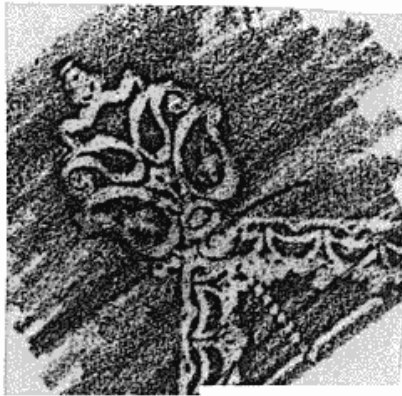
Oversigt over ornamentik på Dannekiold- og Foss-bind m.v.

Spejlets hjørneornamenter, alle blindtrykte:

- Ia** To stiliserede blomster der vender henholdsvis opad og nedad flankeret af to stiliserede sneglehuse. Forekommer på Hardouin: *Opera medica varia* (1732) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen for Det kgl. Bibliotek ifølge regning 1740-2165 jvf. Larsen & Kyster s. 45. Også benyttet som rygornament nr. 1.
- Ib** Lignende ornament, men i mindre format. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra denne periode, men tilskrives af Larsen & Kyster familien Boppenhausen og er afbildet smst. pl. XCIII fig. 1, jvf. s. 39.
- IIa** Hjørneblomst, der dels forekommer på Matthias Brandts Abra-

⁶⁴ E.eks. medtager Larsen og Kyster (note 3) ikke I.G. Eccardus: *Corpus historicum medii ævi* (Leipzig 1723) og samme forfatters *Leges Francorum* (Frankf. & Leipzig 1720) på listen s. 45, skønt bøgerne er indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1738-237, men ornamentet herfra gengives på pl. XCIII fig. 16 og pl. XCIV fig. 14 med henvisning til disse titler s. 40-41.

⁶⁵ Ansøgning dateret 28. dec. 1736 i Rigsarkivet: Danske Kancelli D 19, Indlæg til Sjællandske Registre 1737, 8.3. nr. 61.

Hjørneornamenter på Dannekiold- og Foss-bind (jvf. s. 48). Øverst fig. 19: IIc fra F12; fig. 20: III fra D7; I midten fig. 21: IV fra F22. Nederst fig. 22: V fra F19; fig. 23: VI fra F2.

ham Lehn-bind, se fig. 17, dels på Johann Boppenhausens indbinding af Lünigs *Reichs-Archiv* se fig. 18, samt på Rabamus Maurus: *De laudibus sancte Crucis* (1503) og Innocentius III: *Opera* (1552) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1740-2165, jvf. Larsen & Kyster s. 45. Forekommer også på Daneskiold-bind afbildet i Harald Ilsøe (note 15) s. 78.

- I**b**** Samme ornament i mindre format end I**a**. Forekommer på Simon Fr. Hahn: *Vollständige Einleitung zu der Teutschen Staats-Reichs- und Kayser-Historie* (1721) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1740-2165, men ikke medtaget på Larsen & Kysters liste s. 45.
- I**c**** Samme ornament i større format end I**a**. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra perioden. Se fig. 19.
- III** Et sammensat hjørneornament i form af en stiliseret blomst omgivet af blade som vist på Daneskiold-bind afbildet hos Larsen & Kyster pl. XIV. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra perioden. Se fig. 20.
- IV** Hjørneblomst som vist hos Larsen & Kyster pl. XVII fig. 3. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra denne periode. Se fig. 21.
- V** Et sammensat ornament i form af en frugt, to stiliserede blomster og blade. Forekommer på J.A. Fabricius: *Bibliotheca Ecclesiastica* (Hamburg 1718) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1744-1599, jvf. Larsen & Kyster s. 46. Se fig. 22.
- VI** Et sammensat hjørneornament. Forekommer på J.C. Jordan: *De originibus Slavicis* (Wien 1745) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1756-1113, jvf. Larsen & Kyster s. 47. Se fig. 23.

Spejldekorationens rammer, alle blindtrykte.

Den ydre ramme:

- a** Ramme som vist på Daneskiold-bind afbildet hos Larsen & Kyster pl. XIV: den ydre ramme. Forekommer ikke på sikkert dokumente-

På modstående side: Rygornamenter fra Daneskiold- og Foss-bind (jvf. s. 50f.). Øverst fig. 24: 1 fra D11; fig. 27: 4 fra F4; fig. 26: 3 fra F1. Nederst fig. 30: 7 fra F16; fig. 32: 9 fra F5; fig. 33: 10 fra F12; fig. 35: 12 fra F2.

- rede Boppenhausen-bind fra perioden, men ser ud som rammen på Matthias Brandts indbindinger for Abraham Lehn. Se fig. 17.
- b** Tre bølgeformede linier med små blomster indadtil. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra perioden, men tilskrives af Larsen & Kyster Boppenhausen-familien og er afbildet pl. XV.
- c** En linie besat med små vuggegænger indadtil som vist hos Larsen & Kyster pl. XXVI fig. 1: den indre ramme. Forekommer på flere Boppenhausen-bind fra perioden, f.eks. på Joh. Burch. Menckenius: *Scriptores rerum Germanicarum*, (1730) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1738-237, se Larsen & Kyster s. 45.
- d** En linie med små buer og med skiftevis blade og en blomst. Forekommer på flere Boppenhausen-bind fra perioden, f.eks. på Diogo Barbosa Macado: *Bibliotheca Lusitana* (Lisboa 1741) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1744-1599, se Larsen & Kyster s. 46.

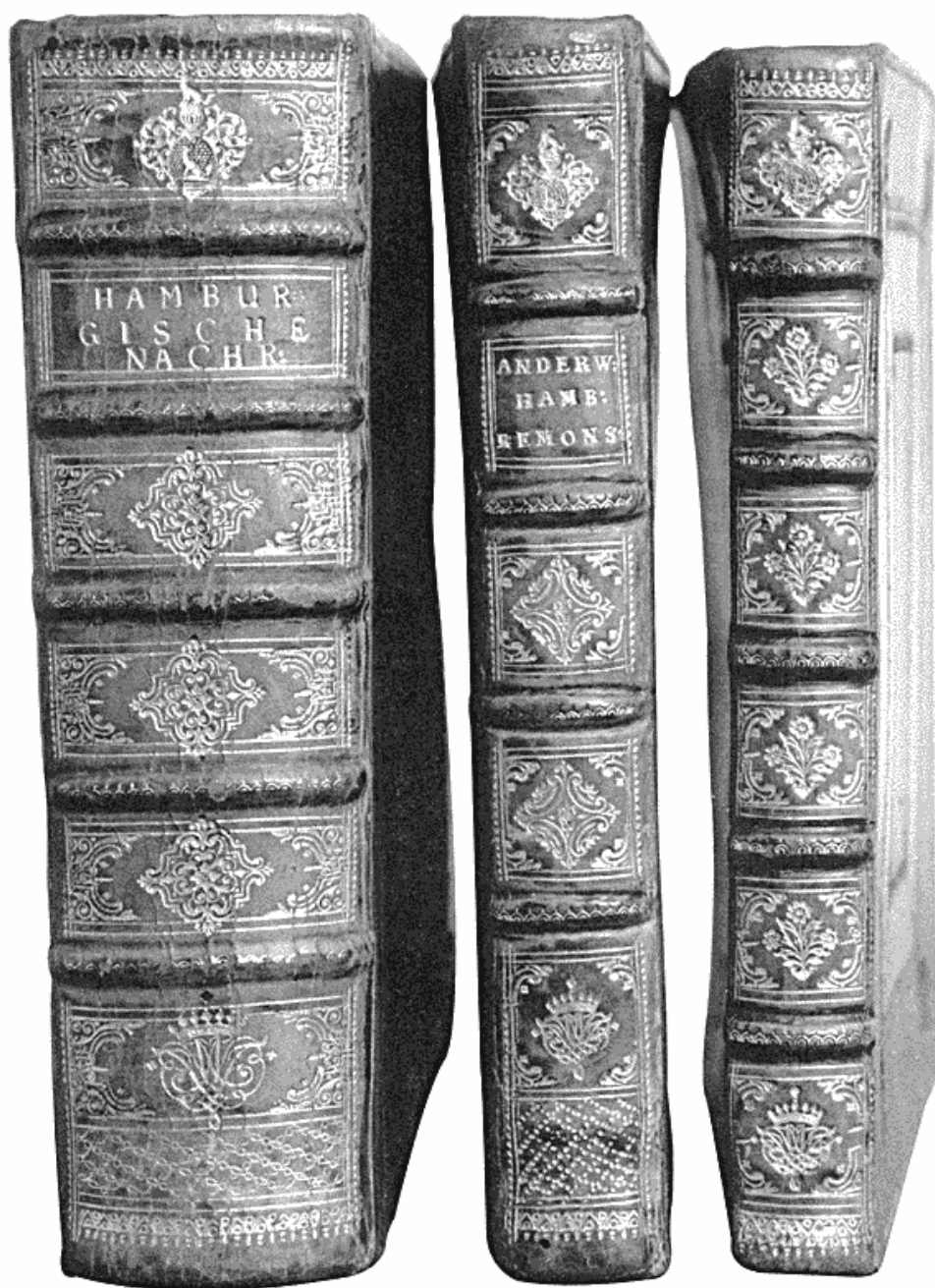
Den indre ramme.

- e** En simpel streglinie. Forekommer almindeligt på bind fra perioden.
- f** En linie med små buer. Forekommer på Pierre Post: *Ouvrages d'Architecture* (Leiden 1715) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1741-830, se Larsen & Kyster s. 46.
- g** En ramme af 2 linier med et lille ornament. Forekommer på Johann Boppenhausens indbinding af Lünigs *Reichs-Archiv*, se fig. 18. Se også Larsen & Kyster pl. XCIV fig. 4, jvf. s. 40 og 46.
- h** En linie med ret store buer. Forekommer på Joh. Alb. Fabricius: *Bibliotheca Ecclesiastica* (Hamburg 1718) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen i følge regning 1744-1599, se Larsen & Kyster s. 46.

Rygornamenter, alle guldtrykte:

- 1** To stiliserede blomster, der vender henholdsvis opad og nedad, flankeret af to stiliserede sneglehuse, i hjørnerne grenværk. Forekommer som hjørneornament på spejlet af Joh. Hardouin: *Opera medica varia* (1732) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen, se ovenfor under hjørneornamenter Ia. Se fig. 24.
- 2** Et rhombeformet ornament med blomst i midten. Samme figurtegnning som rygornamentet på Matthias Brandts bogbind for Abraham Lehn (jvf. fig. 17), men med lidt kraftigere streger. Se fig. 25.
- 3** En stiliseret blomsterbuket i rhombeform. Forekommer på J.G.A.v. Hoheneck: *Genealogie d. oesterr. Stände I-II*. (1727-32) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1738-237, se Larsen &

- Kyster s. 45 og afbildet smst. på pl. XCIII fig. 16. Også afbildet i *Aarbog for Bogvenner* II 1918, s. 62. Se fig. 26.
- 4 Stiliserede blomster og blade i en rhombeformet figur. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra perioden, men findes på Dannekiold-bind afbildet af Larsen & Kyster pl. XIV. Se fig. 27.
 - 5 Et kvadratisk ornament med 4 vuggægænger. Forekommer på N.C. v. Lyncker: *Libertas statuum imperii* (1711) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1739-736, se Larsen & Kyster s. 45. Se fig. 28.
 - 6a Rhombeformet ornament med en krone over et hjerte. Forekommer ikke på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra perioden, men Larsen & Kyster tilskriver det familien Boppenhausen og afbilder det på pl. XCIV fig. 7. Se fig. 29.
 - 6b Samme ornament i mindre format. Forekommer ikke på sikre Boppenhausen-bind fra perioden. Ikke afbildet af Larsen & Kyster.
 - 7 Ornament med tre blomster. Tilskrives af Larsen & Kyster Boppenhausen-familien og er afbildet pl. XVIII fig. 1 som hjørneornament. Se fig. 30.
 - 8 Ornament med tre blomster, afvigende fra foregående. Forekommer ikke på sikre Boppenhausen-bind fra perioden. Ikke afbildet af Larsen & Kyster. Se fig. 31.
 - 9 Ornament med fem blomster. Forekommer på I.G. Eccardus: *Leges Francorum* (1720) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1738-237. Bogen er som flere andre ikke medtaget i Larsen & Kysters liste over bind indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen, samtidig med at det figurerer med rygornamentet i tavlerne med Boppenhausen-stempler pl. XCIV fig. 14, jvf. s. 41. Se fig. 32.
 - 10 Rhombeformet slyngornament. Forekommer på Joh. Burch. Mendenius: *Scriptores rerum Germanicarum* (1730) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1738-237, jvf. Larsen & Kyster s. 45. Afbildet af Larsen & Kyster under Boppenhausen-stempler pl. XCIII fig. 14, jvf. s. 40. Se fig. 33.
 - 11 Kvadratisk ornament med 4 stiliserede blomster. Forekommer ikke på sikre Boppenhausen-bind fra perioden. Se fig. 34.
 - 12 Ornament med to blomster og krone foroven. Forekommer ikke på Boppenhausen-bind fra perioden. Larsen & Kyster afbilder det under Boppenhausens stempler pl. XCIV fig. 10 og henviser til et bind om O. Dapper: *Asia* (Nürnb. 1681), se s. 40. Men en regning for dette bind findes ikke i listen over Boppenhausen-regninger s.

Rygornamenter fra Foss-bind (jvf. s. 50f.). Fig. 25: 2 fra F20; fig. 28: 5 fra F15; fig. 31: 8 fra F17.

45-47, men derimod under Georg Julius Liebes regninger, se s. 48 regning 1757-1132. Se fig. 35.

13 Et mindre ornament med krone foroven. Forekommer ikke på sikre Boppenhausen-bind fra perioden, men er afbildet på et bind, der af Larsen & Kyster tilskrives familien Boppenhausen, se pl. XXI og jvf. s. 44. Se fig. 36.

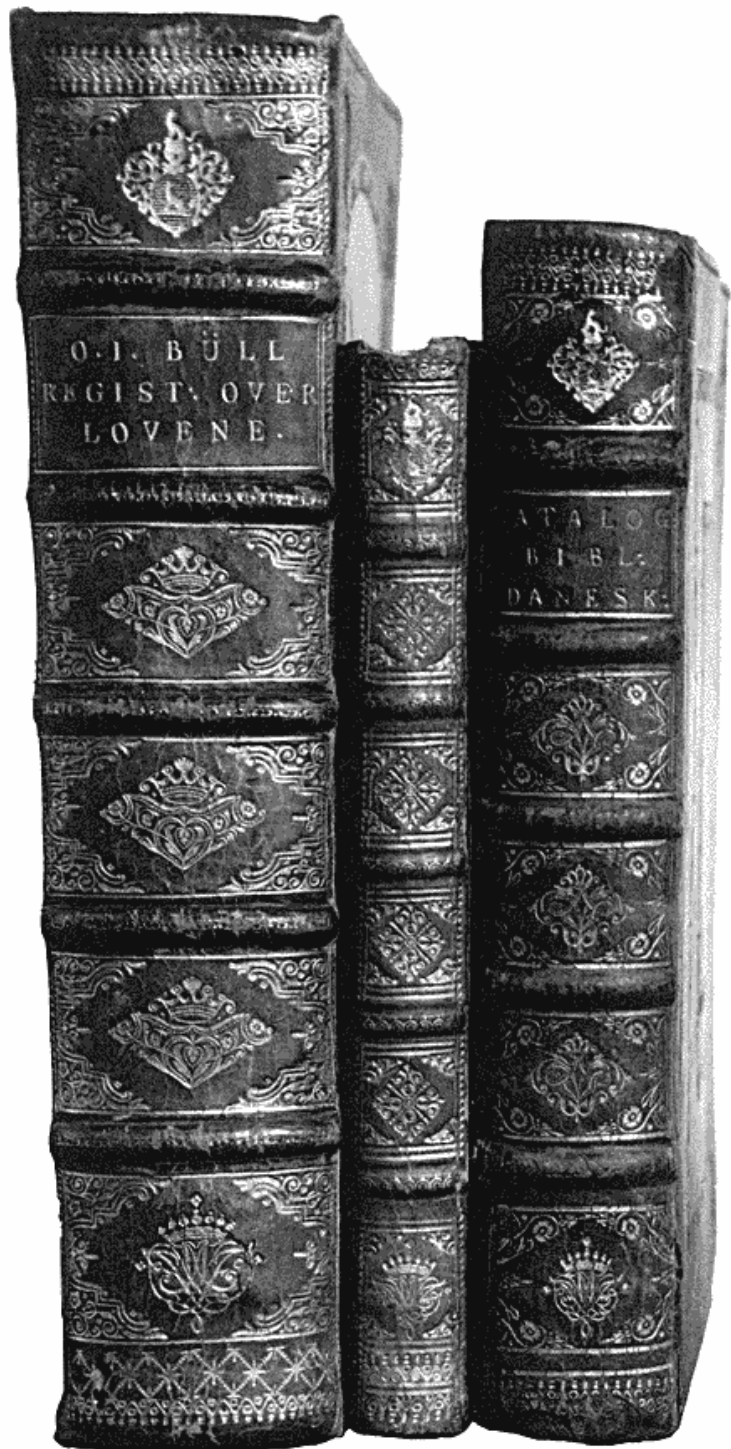
Anden ornamentik.

- * Blindtrykte vuggegænger. Forekommer på Joh. Hardouin: *Opera varia medica* (Amsterdam 1732) indbundet af Joh. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1740-2165, se Larsen & Kyster s. 45.
- ** Blindtrykt ornament, som ikke forekommer på sikkert dokumenterede Boppenhausen-bind fra perioden, men af Larsen & Kyster tilskrives Boppenhausen-familien og afbildes pl. XXI (hjørneornamentet i forbindelse med vuggegænger), jvf. s. 44.
- *** Et blindtrykt ornament med krone. Forekommer bl.a. på J. Pistorius: *Rerum Germanicarum scriptores* (Regensburg 1726) indbundet af Jac. Wilh. Boppenhausen ifølge regning 1744-1599, se Larsen & Kyster s. 46.

Udover disse ornamentter findes der på ryggene f.eks. forgyldte ornamentter på ryggenes forhøjninger, ligesom der kan være en særlig ornamentering nederst på ryggene i form af en lille bort bestående af en zigzaglinie med små toppe eller et helt gitterværk. Indramning af titel- og årstalsfelter kan bestå af en forgyldt linie eller en bort, ofte identisk med en af spejldekorationens borter. Bindkanterne er som regel ornamentteret i blindtryk.

Oversigten over Danneskiold-bindene side 55 viser, at de undersøgte bind nogenlunde klart falder i to grupper, hvoraf de 9 bind (gruppe 1) med forsats af hvidt papir er udsmykket på ganske samme måde (D2, 5-6, 8-10 og 12-14). Et fællestræk er endvidere, at de blindtrykte skrålinier, som binder rammehjørnerne sammen, i alle bindene gennemskærer den inderste ramme og går ind i spejlet.

De øvrige bind (gruppe 2) har yderramme fælles med gruppe 1 (ramme a), men har afvigende fra denne en anden inderramme, en linie med små buer indadtil (ramme f). Desuden karakteriseres bindene i gruppe 2 alle ved at have forsats af marmoreret papir. Derudover er der både ligheder og forskelle mellem de to grupper. D15 og D16 har samme hjørneornament som gruppe 1 (hjørneornament IIa), mens hjørneornamentterne på D1, 3-4, 7 og 11 er forskellige. Forskel-

O. I. BULL
REGIST. OVER
LOVENE.

ATALOG
BIBL.
DANESKE.

Oversigt over udsmykning af Dannekiold-bind

Bind	Hjørner	Rammer		Rygornament	Forsats
		Ydre	Indre		
D1	Ia	a	f	1	2 x 1 bl kammarmor
D2	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D3	Ia	a	f	2	2 x 2 bl kammarmor
D4	Ia	a	f	3	2 x 1 bl kammarmor
D5	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D6	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D7	III	a	f	4	2 x 1 bl kammarmor
D8	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D9	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D10	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D11	Ia	a	f	1	2 x 1 bl kammarmor
D12	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D13	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D14	IIa	a	e	2	2 x 2 bl hvidt papir
D15	IIa	a	f	5	2 x 1 bl kammarmor
D16	IIa	a	f	3	2 x 2 bl kammarmor

D1 til D16 henviser til bilag II over undersøgte Dannekiold-bind. I-VII, a-h og 1-13 repræsenterer ornamenter omtalt ovenfor.

lige er ligeledes rygornamenterne med undtagelse af rygornamentet på D3, som dette bind har til fælles med gruppe 1 (rygornament 2). Den blindtrykte skrålinie standser ved inderrammen på D3-4, 7, 11 og 15-16, men atter her er der en undtagelse, idet skrålinien på D1 går ind i spejlet ligesom i gruppe 1. I en relativ kronologi må gruppe 2 antages at være den yngste, da den omfatter de seneste tryk fra 1724 til 1726 (D1, 4, 7, og 11). Alle bindene bærer ornamenter, der er fundet på notoriske Boppenhausen-bind, men hjørneornamentet betegnet IIa kendes også fra Brandt-bindene, og da Brandt også har anvendt et rygornament, som er meget lig rygornament 2, og Brandt iøvrigt har forsatspapir af hvidt papir, kan det næppe udelukkes, at Matthias Brandt har udført bindene i gruppe 1, selvom Johann Boppenhausen afgjort også her er en nærliggende mulighed.

På modstående side: Rygornamenter fra Foss-bind (jvf. s. 51). Fig. 29: 6a fra F19; fig. 34: 11 fra F24; fig. 36: 13 fra F18.

Oversigt over udsmykning af Niels Foss-bind

Bind	Hjørner	Rammer		Rygornament	Anden ornamentik	Forsats
		Ydre	Indre			
F1	Ia	a	f	3		2 x 1 bl bakkemarmor
F2	VI	d	h	12	*	2 x 2 bl bakkemarmor
F3	Ia	a	f	3		2 x 1 bl kammarmor
F4	Ia	a	f	4		2 x 1 bl kammarmor
F5	Ia	c	g	9		2 x 2 bl kammarmor
F6	Ia	c	g	3		2 x 1 bl kammarmor
F7	Ia	b	g	3		2 x 2 bl kammarmor
F8	Ia	a	f	3		2 x 1 bl kammarmor
F9	Ia	d	h	6a	**	2 x 2 bl kammarmor
F10	Ia	d	h	6a	***	2 x 1 bl kammarmor
F11	Ia	a	f	7		2 x 1 bl kammarmor
F12	IIc	b	f	10		2 x 1 bl bakkemarmor
F13	Ia	b	f	9		2 x 1 bl kammarmor
F14	Ia	b	g	3		2 x 1 bl bakkemarmor
F15	IIa	b	g	5		2 x 2 bl kammarmor
F16	IIa	b	g	7		2 x 2 bl kammarmor
F17	Ib	b	f	8		2 x 2 bl kammarmor
F18	IV	d	h	13		2 x 2 bl kammarmor
F19	V	d	h	6b		2 x 1 bl kammarmor
F20	Ib	b	f	2		2 x 2 bl kammarmor
F21	IIb	c	g	8		2 x 2 bl kammarmor
F22	IV	d	h	6b		2 x 2 bl kammarmor
F23	Ib	b	g	7		2 x 2 bl kammarmor
F24	Ib	b	f	11		2 x 2 bl kammarmor

F1 til F24 henviser til bilag III over undersøgte Foss-bind.

I-VII, a-h og 1-13 repræsenterer ornamentter omtalt ovenfor.

* Vuggegænger fordelt på for- og bagsidens mellemste felt.

** Ornamentet fordelt med 2 øverst og 2 nederst på for- og bagsidens mellemste felt.

*** Ornamentet fordelt på for- og bagsidens mellemste felt.

Også Niels Foss-bindene er indbundet i spejlbind af typen med et rektangulært midterfelt, men det yngste af dem, der er indbundet tidligst 1743 (F19), har dog et midterfelt med buet bort øverst og nederst, der markerer spejlbindets vej mod rokokostilen. I spejlets hjørner findes et hjørneornament, der fortsætter i en skrålinie, som går ind i eller ind til spejlet. Snittet er stænket eller marmorert med

farverne blå, rødt og sommetider også med brunt, og permernes kanter har blindtrykte borter, som regel med en af spejldekorationens borter. Forsatsen består enten af 1 blad opklæbet på henholdsvis for- og bagperm eller af 2 blade forrest og bagest. Bladene er som regel af kammarmor, men bakkemarmor forekommer i enkelte af folianterne.

Trods dette overordnede design er der en del variation i ornamentikken. Som nævnt bliver Foss-bindene af Larsen og Kyster tilskrevet Boppenhausen, og stemplerne på de 24 bind skal derfor som Dannekiold-bindene grupperes i forhold til det omfang, ornamentikken kendes fra dokumenterede Boppenhausen-bind. F5 og F6 har 4 sikre Boppenhausen-ornamenter på bindet. F1-3, F7-10, F13-15, F19 og F21 har 3 sikre Boppenhausen-ornamenter på bindet og F4, F11-12, F16, F18 og F22 har 2 sikre Boppenhausen-ornamenter. Ét sikkert ornament findes på F17, F20 og F23-24. Der er i denne optælling set væk af gruppen 'Anden ornamentik', da en sådan kun forekommer på tre af bindene. Men også her de to af ornamenterne sikre Boppenhausen-ornamenter.

Mens der for Dannekiold-bindenes vedkommende kan være tvivl om, hvem der har udført nogle af bogbindene (Johann Boppenhausen eller Matthias Brandt), må konklusionen med hensyn til de 24 Foss-bind være, at de alle kan tilskrives Boppenhausen – fader eller søn – og at de ornament, som ikke er dokumenterede via regninger, alligevel må regnes med til deres ornamentmateriale.

Måske har en og anden læser undret sig over de forbehold, der lejlighedsvis er taget over for Larsen og Kysters tilskrivninger af bestemte bind og bindtyper til bestemte bogbindere, ikke mindst når et forbehold har vist sig ubegrundet. I næste fortsættelse vil der blive gjort nærmere rede for problemerne, der må siges at være forbundet med deres iøvrigt uomgængelige standardværk.

BILAG

I: Undersøgte Abraham Lehn-bind udført af Matthias Brandt og 1735 indgået i Universitetsbiblioteket (jvf. ovenfor s. 39):

- L1 Augustin: *Opera*. I-X. Basel 1529. Sign.: Th. 7342 fol.
- L2 *Biblia*. [Hollandsk] Amsterdam 1714. Sign.: Th. 14271 fol.
- L3 Joh. Glandorp: *Onomasticon historiae Romanae*. Frankfurt 1589. Sign.: Biogr. 2560 fol.

- L4 Pius Secundus [d.v.s. Aneas Sylvius]: *Rerum Memorabilium*. Frankfurt 1614. Sign.: Hist. 24354 fol.
- L5 [Struve ed.] *Germanicarum rerum scriptores*. I. Argent. 1717. Sign.: Tyskl. 12929 fol. [I Brandts regninger opført som kvarter].
- L6 *Theatrum Europæum*. II, V, X. Frankfurt a.M. 1679, 1707, 1703. Sign.: Hist. 26250 fol.
- L7 M. Baudier: *Histoire de L'Administration du Cardinal Ximenes*. Paris 1635. Sign.: Biogr. 83170 4to.
- L8 Peter Antonius Corsignanus: *De Viris Illustribus Marsorum*. Rom 1712. Sign.: Biogr. 2860 4to. [I Brandts regninger opført som folianter].
- L9 L. Ellies Dupin: *Nova Bibliotheca Auctorum Ecclesiasticorum*. I-III. Paris 1692-93. Sign.: Th. 3805 4to.
- L10 Gerh. Ernst Frankenau: *Bibliotheca Historico-Genealogica-Heraldica*. Leipzig 1724. Sign.: Biogr. 2703 4to.
- L11 Jac. Isnard: *Arcis Sammartinianæ Obsidio*. Paris 1629. Sign.: Fr. 9654 4to.
- L12 Mich. Maittaire: *Annales Typographici*. I-III. Haag 1719. Sign.: S.B. 36214 4to.
- L13 Gust. Georg Zeltner: *Vitae Theologorum Altorphinorum*. Nürnberg 1722. Sign.: Pdg. 98914 4to.
- L14 Joh. Peter Ludewig: *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi Diplomatum ac Monumentorum*. I-III. Frankfurt & Leipzig 1720. Sign.: Hist. 3456 8vo.
- L15 J. Chr. Lünig: *Literæ Procerum Europæ*. I-III. Leipzig 1712. Sign.: Brv. 510 8vo.

II: Undersøgte Danneskiold-bind (jvf. ovenfor s. 45ff.):

- D1 Henr. Canisius: *Thesaurus Monumentorum Ecclesiasticorum*. I-IV. Antwerpen 1725. Fol.
- D2 Lucas d'Achery: *Spicilegium*. I-III. Paris 1723. Fol.
- D3 Homer: *Opera*. Firenze 1488/89 = Inkunabel nr. 2001 fol.
- D4 Flavius Josephus: *Opera omnia*. I-II. Amsterdam 1726. Fol.
- D5 Fr. Chrph. Khevenhiller: *Annales Ferdinandi oder Beschreibung Kaiser Ferdinandi des andern Geburth, Taten etc*. I-VII. Leipzig 1721-26. Fol.
- D6 Lactantius: *Opera*. Venezia 1479 = Inkunabel nr. 2432 fol.
- D7 H.Ph. de Limiers: *Annales de la monarchie Française*. I. Amsterdam 1724. Fol.
- D8 Livius: *Decades*. Venezia 1470 = Inkunabel nr. 2492 fol.
- D9 Joh. Mabillon: *Vetera Analecta*. Paris 1723. Fol.
- D10 Bernard de Montfaucon: *Bibliotheca Coisliniana*. Paris 1715. Fol.
- D11 Bernard de Montfaucon: *L'Antiquité expliquée et représentée*. I-V (à 2 dele). Paris 1719. *Supplement*. I-V. Paris 1724. Fol.
- D12 Ovid: *Opera*. Venezia 1474 = Inkunabel nr. 2976 fol.
- D13 Plinius: *Historia naturalis*. Venezia 1472 = Inkunabel nr. 3308 fol.

- D14 Ezeck. Spanheimius: *Dissertationes de præstantia et usu numismatum antiquorum*. I-II. London et Amsterdam 1706-1717. Fol.
 D15 Joh. Alb. Fabricius: *Bibliotheca graeca*. I-XIV. Hamburg 1714-28. 4to.
 D16 *Om Kongefamilien indtil Frederik IV*. I-V. Thott 1877-81 4to.

III: Undersøgte Niels Foss-bind (jvf. overfor s. 45ff.):

- F1 Melchior Adam: *Immortalitas seu vitae Theologorum, Iureconsultorum et Politicorum, Medicorum atque Philosophorum, etc. maximam Partem Germanorum, nonnullam quoque exterorum*. Frankfurt a.M. 1706. Fol.
 F2 Honoré Bouché: *La Chorographie ou Description de Provence*. I-IV. Paris 1736. Fol.
 F3 Raim. Duellius: *Excerptorum Genealogico-Historicorum libri duo*. Leipzig 1725. Fol.
 F4 Tobias Fendt: *Monumenta sepulcrorum cum Epigraphis*. Frankfurt a.M. 1585. Fol.
 F5 Robert Glover: *Nobilitas Politica vel Civilis*. London 1608. Fol.
 F6 Marquard Gude: *Antiquae Inscriptiones*. Leovardiae 1731. Fol.
 F7 Jos. Casp. Harenbergius: *Historia Ecclesiae Ganderhemensis diplomatica*. Hannover 1734. Fol.
 F8 Joh. Mich. Heineccius: *Antiquitatum Goslariensium*. Frankfurt a.M. 1707. Fol.
 F9 Joh. Heineccius et Joh. Leuchfeldus: *Scriptores Rerum Germanorum*. Frankfurt a.M. 1707. Fol.
 F10 Titus Livius: *Historia Romana*. I-II. Frankfurt a.M. 1568. Fol.
 F11 Nonnius Marcellus: *De proprietate sermonis latini*. Venezia 1490 = Inkunabel nr. 2930 fol.
 F12 Sim. Schardius: *Historicum opus ad annum 1574*. I-III. Basel 1574. Fol.
 F13 Niels Slange: *Kong Christian IVs umyndige Aars Historie*. Gammel kgl. Samling. 875 fol.
 F14 Andr. Crysost in Zaluskie Zaluski: *Epistolarum historico-familiarium a morte Ludovico Reginae et Abdicatione Joh. Casimiri ad obitum Johannis III exclusivi*. I-II. Brunsberg 1709-10. Fol.
 F15 *Anderwertige ... Remonstration ...*. U.st. 1643. 4to.
 F16 *Aufgedachte Schande der Unsinnigen Schwedischen Proceduren*. Kbh. 1715. 4to.
 F17 *Ausführliche Refutation*. U.st. 1671. 4to.
 F18 *Bibliotheca Daneschioldiana*. Kbh. 1732. 4to.
 F19 Otto Jacobsen Bull: *Alphabetisk Register over Danske og Norske Lov*. Kbh. 1743. 4to.
 F20 *Einige Nachrichten zur Erläuterung der fürnehmsten, zwischen der Cron Dänemarck und der Stadt Hamburg ... Misshelligkeiten ... publiciret im Monat Augusti 1734*. Hamburg. U.å. 4to.
 F21 *Historische Einleitung zu dem jetzigen Krieg in Norden*. Frankf. u. Leipz. 1710. 4to.

- F22 *Nachricht von ... der neuen Hamburgischen, im Jahr 1725 beliebten Müntz-Verordnungen ... Mit Beylagen von No. 1 bis 35.* [Trykkeår på sidste bilag: 1735] U.st.o.å. 4to.
- F23 *Quinquatria feralia pro sancta memoria Reginae Annae-Catharinae.* Frankf. a M. 1614. 4to.
- F24 H.P.Resen: *Anna Catharina.* Kbh. 1612. 4to.

SUMMARY

INGRID ILSØE: *Investigations of the bookbindings in the collections of the Royal Library. II. Danish bookbindings and bookbinders c. 1710-1740*

The production of Danish bookbindings up to 1740 is investigated by choosing examples from the collections of the Royal Library in continuation of the article in vol. 34. Here are, among others, royal patronage copies bound in velvet and silk (fig. 1) or in morocco or calf bindings with rich gilt decorations (fig. 2-11).

On the basis of investigations in the archives it is demonstrated that court bookbinder Martinus von Fenden (master in Copenhagen 1712-42) in addition to having bound a series of cash books in the National Archives (fig. 12) has done many of the royal patronage copies (fig. 10-11). Moreover, he was the master for three different bindings of the edition, paid for by the king, of Christian VI's *Salvingsakt*, printed in 1734 (fig. 13), and a luxury binding in red morocco of Joh. Jac. Rambach: *Evangelische Betrachtungen*, Halle 1730 (fig. 14) can now be attributed to his workshop.

It is possible to show via some bookbinder bills in a private archive that other bindings were done by the Copenhagen bookbinder Matthias Brandt (master 1713-c.1750), whose production has hitherto been unknown. The bindings, which are registered in appendix I, are the first precisely dated Cambridge bindings of this typically Danish type (fig. 17).

The founder of the famous bookbinder dynasty Boppenhausen, Johann Boppenhausen (master 1703-1740), has been in the shadow of his sons because there has not previously been any documentation of particular bindings from his hand. A receipt in the National Archives however, shows that in 1732 he bound a still extant folio work in 30 volumes for the Royal Library (fig. 18). His son Jacob Wilhelm Boppenhausen entered the firm in 1733 and carried it on after the father's death, and by investigating the bindings of both the father and son and comparing the decorative material in the Cambridge bindings done for the two great Danish book collectors Christian Danneskiold-Samsøe (d. 1728) and Niels Foss (d. 1751), it is demonstrated that part of the bindings done for Danneskiold (see appendix II) and apparently all those done for Niels Foss (see appendix III) were done by Boppenhausen, father and son (cf. fig. 19-36).